

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

І. І. Килимник
А. В. Домбровська

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
із навчальної дисципліни

«МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»

*(для студентів денної та заочної форм навчання
усіх спеціальностей університету)*

Харків – ХНУМГ ім. О. М. Бекетова – 2018

Килимник І. І. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету) / І. І. Килимник, А. В. Домбровська ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 64 с.

Автори :   канд. юрид. наук, доц. І. І. Килимник,
                          канд. юрид. наук, доц. А. В. Домбровська

Рецензент   канд. юрид. наук, доц. Т. А. Коляда

Рекомендовано кафедрою правового забезпечення господарської діяльності, протокол № 4 від 27.12.2016.

ЗМІСТ

Тема 1	Поняття, предмет регулювання та джерела міжнародного права.....	4
Тема 2	Джерела міжнародного права.....	9
Тема 3	Принципи міжнародного права.....	14
Тема 4	Суб'єкти міжнародного права. Визнання та правонаступництво у міжнародному праві.....	20
Тема 5	Міжнародна законність та міжнародно-правова відповідальність.....	27
Тема 6	Територія і міжнародне право.....	33
Тема 7	Право міжнародних договорів.....	38
Тема 8	Право зовнішніх зносин.....	45
Тема 9	Право міжнародних організацій.....	56
	Список рекомендованих джерел.....	63

ТЕМА 1 ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

- 1. Поняття, предмет, об'єкт та функції міжнародного права.*
- 2. Співвідношення міжнародного і національного (внутрішньодержавного) права.*
- 3. Система сучасного міжнародного права, його галузі та інститути.*
- 4. Поняття норм міжнародного права. Їх класифікація.*

1. Міжнародне право – це самостійна, відмінна від національних правових систем конкретних держав система права, яка регулює міжнародні відносини з метою забезпечення миру, прав людини, міжнародного співробітництва. Міжнародне право є сукупністю норм, які регулюють міжнародні відносини шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків, що досягається в результаті взаємних поступок і компромісів, із метою підтримки міжнародного правопорядку й організації усіх форм спілкування між державами, реалізація яких забезпечена заходами примусового характеру.

Міжнародне право відрізняється від усіх інших правових систем перш за все своїм предметом. Предметом міжнародного права є політичні, економічні й інші відносини між державами, які є різними за своєю природою, характером, внутрішнім устроєм, територією і населенням, і між іншими суб'єктами міжнародного права. Таким чином, міжнародне право регулює суспільні відносини, що виходять за межі як внутрішньої компетенції кожної конкретної держави, так і її територіальних меж.

Отже, предмет міжнародного права – це особливий вид соціальних відносин – міжнародні відносини, що мають міждержавний характер.

Від предмету міжнародного права слід відрізнити об'єкт міжнародного права. Об'єктом міжнародного права є відносини з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ.

Міжнародно-правові відносини складаються з приводу таких благ, як природні ресурси, континентальний шельф, об'єкти, що запускаються в космос тощо.

Міжнародні відносини, їхній стан і тенденції глибоко впливають на міжнародне право. Було б неправильним стверджувати, що міжнародне право «обслуговує» міжнародні відносини, але безсумнівно враховує інтереси і потреби міжнародного товариства. Розвиток таких інститутів міжнародного права, як морське право, у тому числі право на економічну зону або ресурси континентального шельфу, врешті-решт є розширенням територіального суверенітету прибережної держави, що раніше не уявлялося можливим; розмежування повітряного і космічного просторів і, таким чином, встановлення державного суверенітету на висоту 100–110 км також відповідає новим, зростаючим потребам товариства держав; заміна поняття «родина цивілізованих держав» на поняття «міжнародне товариство» і включення до нього всіх без винятку країн нашої планети – все це відповідь на нові потреби відносин між державами.

Серед об'єктів правового регулювання сучасним міжнародним правом все більшого значення набувають загальнолюдські, або глобальні проблеми. В їх вирішенні заінтересовані всі держави незалежно від їхнього географічного

розміщення, політичної, військової або економічної значимості. Всі вони мають брати участь в обговоренні і вирішенні вказаних проблем, у зв'язку з чим в доктрині формується позиція про необхідність їхньої міжнародно-правової регламентації переважно методом консенсусу – загальної згоди. Практика діяльності держав у вирішенні глобальних проблем має безсумнівні досягнення. Мається на увазі кодифікація морського права, достатньо розроблена регламентація поведінки держав у космосі, додаткова регламентація правового статусу Антарктики з метою охорони цього унікального заповідника, розробка поняття «загальна спадщина людства» та ін.

Можна розглядати функції сучасного міжнародного права з п'яти основних позицій (насправді вони гнучко взаємодіють, а не виокремлюються за вказаними напрямками):

1) соціальні функції міжнародного права (стабілізації, зміцнення й забезпечення відносин між суб'єктами міжнародного права);

2) юридичні функції (визначення прав та обов'язків суб'єктів міжнародного права стосовно один одного, встановлення статусу різних категорій суб'єктів, їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародного права, міжнародної законності, міжнародного правопорядку та ін.);

3) функції взаємодії з іншими управлінськими системами, що діють у міжнародній сфері (внутрішньодержавним правом, політикою, мораллю, релігією, етикою тощо);

4) функції програмування розвитку міжнародних відносин та міжнародного права (програмування їхнього розпитку на перспективу, прогнозування параметрів поведінки суб'єктів міжнародного права, передбачення варіантів напрямів розвитку інших систем, з якими взаємодіє міжнародне право, тощо);

5) функції інформаційного порядку (забезпечення знаннями про зміст міжнародно-правових актів, вплив на формування міжнародно-правової свідомості та ін.).

2. Частково проблема співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права вирішується Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, відповідно до якої держави не мають права посилалися на внутрішнє законодавство для виправдання невиконання міжнародного договору.

З аналізу українського законодавства (ст. 9 Конституції України, п. 1 ст. 17 Закону України від 22 грудня 1993 р. «Про міжнародні договори України» тощо) можна дійти певних висновків: а) Україна визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права; б) якщо належно укладеним міжнародним договором України встановлені інші правила, ніж ті, котрі встановлені законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору. Слід підкреслити, що це правило міститься в багатьох законах України, прийнятих в останні роки; в) нарешті, міжнародні договори, згода на обов'язковість котрих дана Верховною Радою України, стають частиною її внутрішнього («національного») законодавства.

Частиною 2 ст. 9 Конституції України встановлено, що укладення міжнародного договору, котрий суперечить Конституції України, можливе тільки після внесення відповідних змін в Конституцію України. Вочевидь, що встановлення суперечності між Конституцією і міжнародним договором є компетенцією Конституційного Суду України. Проте нормативно не урегульована проблема перевірки відповідності міжнародного договору до Конституції, якщо необхідність цього виявляється в період дії міжнародного договору в Україні, тобто після визнання його частиною внутрішнього законодавства.

Характерні риси міжнародно-правової системи в порівнянні з внутрішньодержавною системою права:

1) особливий спосіб створення норм: у міжнародному праві – самими суб'єктами права (насамперед державами), у внутрішньодержавному праві – законодавчими, виконавчими, а в деяких правових системах – і судовими органами;

2) особливі суб'єкти права: в міжнародному праві – держави, міждержавні організації, народи і нації, що борються за незалежність (держави у стані утворення), державо-подібні утворення і лише частково і в суттєво обмеженому обсязі фізичні особи; у внутрішньодержавних правових системах – як правило, фізичні та юридичні особи, органи державної влади й місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації, інші соціальні об'єднання;

3) особливі предмети правового регулювання: в міжнародному праві – відносини між суб'єктами міжнародного права; у внутрішньодержавному праві – відносини між суб'єктами національної системи права, які перебувають у межах юрисдикції конкретної держави;

4) особливі об'єкти права: в міжнародному праві - міжнародні відносини, які складаються з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ; у національному праві внутрішньодержавні відносини, які складаються з приводу тих самих благ і благ, що перебувають цілком у юрисдикції конкретної держави;

5) особлива соціальна сутність права: норми міжнародного права мають загальнодемократичний характер, норми внутрішньодержавного права завжди збігаються з сутністю держави правотворця (соціалістичні, буржуазні тощо);

6) особливий характер побудови системи права: міжнародне право – координаційна система права; внутрішньодержавні системи – субординаційні;

7) особливі джерела права: в міжнародному праві – міжнародний договір, міжнародний звичай, рішення міжнародних міждержавних організацій і деякі інші; у внутрішньодержавному праві – закони та підзаконні акти;

8) особливий порядок застосування примусу для дотримання норм міжнародного права: у міжнародному праві примус здійснюється самими суб'єктами права на індивідуальній чи колективній основі, на основі діючих принципів і норм у межах, зазначених чинними міжнародними договорами і звичаями; у внутрішньодержавному праві примус здійснюється тільки державними органами в межах повноважень, окреслених національним правом.

3. Система міжнародного права – це об'єктивно існуюча цілісність внутрішньо взаємозалежних елементів: загальновизнаних принципів; норм міжнародного права (договірних і звичаєво-правових); рішень і

рекомендаційних резолюцій міжнародних організацій; рішень міжнародних судових органів; а також інститутів міжнародного права.

За своєю структурою сучасне міжнародне право є багаторівневим. Можна говорити про елементарний структурний рівень – структуру норми, компонентну структуру на рівні інституту і галузі міжнародного права.

Нормативний масив міжнародного права структурований у багатьох площинах, зокрема у ієрархії його норм. Коли йдеться про ієрархічну структуру міжнародного права, доцільно виділити основні принципи міжнародного права як головні провоутворюючі засади цієї системи права. Поза основними принципами не може функціонувати жоден інститут чи галузь, і навіть система міжнародного права.

Структурними компонентами галузей міжнародного права є інститути права. Як особливий відокремлений комплекс (сукупність) норм міжнародного права інститут регулює певний вид (підвид) міжнародних відносин відповідної галузі права. Іноді інститути регулюють міжгалузеву сферу відносин. У такому разі вони не є складовими певної галузі і функціонують як міжгалузеві, прикордонні інститути.

В міжнародному праві загальносистемні інститути відіграють основну, часто основоположну роль. Загальносистемні інститути міжнародного права – це особлива сукупність норм, покликаних забезпечувати стійкість системи права. У системі міжнародного права вони є тим ядром, навколо якого формуються галузі міжнародного права. До таких інститутів належать інститут міжнародної правосуб'єктності, інститут міжнародної правотворчості, інститут застосування норм міжнародного права, інститут міжнародно-правової відповідальності, інститут відновлення порушених правовідносин (інститут розв'язання міжнародних суперечностей) та ін.

Галузь міжнародного права – це комплекс однорідних норм певного функціонального призначення. У системі міжнародного права розрізняють основні, профільні, традиційні і комплексні галузі.

Наприклад, у міждержавних відносинах з освоєння космічного простору задіяні норми права міжнародних договорів, права міжнародних організацій, права зовнішніх відносин та ін. Але профільною галуззю в цій сфері виступає міжнародне космічне право. Профільним для міжнародних морських зносин є міжнародне морське право, для співробітництва у сфері повітряних сполучень – міжнародне повітряне право, в дипломатично-консульських відносинах – право зовнішніх відносин, у діяльності міждержавних організацій – право міжнародних організацій та ін.

Під традиційними галузями часто мають на увазі ті галузі які склалися ще в так званому класичному («старому») міжнародному праві: дипломатичне право, право міжнародних договорів, міжнародне морське право тощо.

Для комплексних галузей міжнародного права характерне інтегральне, «міжгалузеве» регулювання складно-структурованих міжнародних відносин. Комплексні галузі є особливими асоціаціями норм права, які можуть функціонувати у сфері суміжних об'єктів правового регулювання.

4. Елементарний поділ системи міжнародного права здійснюється на рівні норми права. Норми міжнародного права – це загальнообов’язкові, формально визначені правила діяльності суб’єктів міжнародного права, що встановлюють для них права та обов’язки, реалізація яких забезпечується юридичним механізмом.

Види міжнародно-правових норм визначаються за різними ознаками:

1. В залежності від обсягу змісту і значення, норми діляться на два види:

а) основні – регулюючі найважливіші суспільні відносини між суб’єктами міжнародного права;

б) підпорядковані – які конкретизують і доповнюють основні.

2. За способом створення і формою існування (за джерелами):

а) договірні – норми, що є продуктом угоди суб’єктів міжнародного права й містяться в міжнародних договорах;

б) звичаєві – норми, що виникли в результаті кількаразового і тривалого застосування суб’єктами міжнародного права певних правил поведінки, але такі, що не знайшли свого закріплення в міжнародних договорах.

3. За сферою дії:

а) універсальні – які регулюють відносини між усіма державами-членами світового співтовариства (наприклад, норми, що містяться в Статуті Організації Об’єднаних Націй від 26 червня 1945 року);

б) партикулярні, що у свою чергу, діляться на:

в) регіональні – закріплені в угодах між державами визначених географічних регіонів (наприклад, норми, що містяться в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі /НБСЄ, нині – О (Організація) БСЄ/ від 1 серпня 1975 року);

г) субрегіональні (локальні) – ті, що містяться в угодах, котрі укладаються групою держав усередині географічного регіону (наприклад, в рамках зони Чорноморського економічного співробітництва /ЧЕС/).

4. За юридичною силою:

а) імперативні – до них належать основні принципи міжнародного права (Jus cogens);

б) диспозитивні – під ними розуміються такі норми, що припускають відступ від них у взаємовідносинах певних суб’єктів у результаті угоди між ними. При цьому не повинні торкатися права і законні інтереси третіх держав. До диспозитивних норм належить основна маса універсальних і партикулярних норм.

5. За змістом правил поведінки:

а) матеріальні – містять у собі права й обов’язки сторін (суб’єктів міжнародного права) досягнутих угод;

б) процесуальні – це норми, що регламентують діяльність таких міжнародних правозастосовних органів, як Міжнародний Суд, Рада Безпеки ООН.

6. За своєю роллю в механізмі міжнародно-правового регулювання:

а) регулятивні – ці норми представляють суб’єктам право на вчинення передбачених у них позитивних дій;

б) охоронні – вони виконують функцію захисту міжнародного правопорядку від порушень, встановлюють види відповідальності і санкції.

ТЕМА 2 ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1. *Поняття «джерела міжнародного права» та види джерел.*
2. *Міжнародний договір як джерело міжнародного права.*
3. *Особливості регулювання міжнародних відносин міжнародними звичаями.*
4. *Рішення міжнародних органів та організацій.*
5. *Використання міжнародно-правової доктрини як джерела міжнародного права.*

1. Джерело міжнародного права – це форма зовнішнього виразу норм міжнародного права, яка створюється шляхом узгодження воľ суб'єктів міжнародного права.

Джерело міжнародного права не є сталою категорією. Одні джерела з'являлися, розвивали міжнародне право і, в результаті докорінних змін в міжнародних відносинах, припиняли виконання функції джерела міжнародного права (рішення вселенських церковних соборів). Інші залишаються характерним джерелом міжнародного права протягом всієї історії його розвитку (звичай міжнародного права).

Загальновизнаним є перелік джерел, закріплений в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН: «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції – як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, напевно визнані державами, що є сторонами спору; б) міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) з застереженням, зазначеним у статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм». Застереження ст. 59 Статуту формулює таке правило: «Рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у справі, і лише в даній справі».

Крім того, у міжнародно-правовій практиці нерідко виникає питання про «м'яке» право, яке становлять резолюції міжнародних організацій і конференцій, політичні домовленості, рішення міжнародних судових установ і деякі інші акти.

Щодо ієрархії джерел міжнародного права, то на відміну від внутрішньодержавного права джерела міжнародного права не мають чіткого підпорядкування. Можна говорити лише про імперативні норми *jus cogens*, які визнаються міжнародним співтовариством загалом як норма, відхилення від якої неприпустиме, і якщо в момент укладення міжнародного договору, він суперечить імперативній нормі, то він оголошується нікчемним. Прикладами таких норм є принципи сучасного міжнародного права: суверенна рівність держав, сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань, вирішення міжнародних спорів мирними засобами тощо.

Водночас і міжнародному праву не чужа властивість пріоритетів джерел міжнародного права. Так, Статут ООН є сьогодні найавторитетнішим утіленням основних загальновизнаних принципів міжнародного права, які мають імперативний характер (імперативні норми *jus cogens* визнаються міжнародним

співтовариством загалом як норма, відхилення від якої неприпустиме. Прикладами таких норм є принципи сучасного міжнародного права: суверенна рівність держав, сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань, вирішення міжнародних спорів мирними засобами тощо). Усі договори, що суперечать йому, є недійсними. Договори, які вміщують імперативні норми міжнародного права, мають перевагу перед міжнародними договорами, що формулюють диспозитивні норми.

Визнається пріоритет міждержавних договорів перед міжурядовими, міжурядових – перед міжвідомчими. Універсальні договори мають перевагу перед регіональними, регіональні – перед локальними і партикулярними. Зазначені критерії не є стійкими, визнаними в міжнародному праві у договірному порядку. Вони можуть сприйматися тільки як спроба теоретичної класифікації джерел міжнародного права, а не як стала класифікація їх за юридичною силою.

Норми міжнародного звичаю мають однакову юридичну силу з нормами міжнародного договору. Тому між договором та звичаєм діють принципи «наступний закон має переважну силу перед попереднім», «спеціальний закон має переважну силу перед загальним».

Виникнення нової імперативної звичаєвої норми скасовує відповідні договірні норми, і навпаки. Але при цьому слід мати на увазі, що це правило стосується одних і тих самих суб'єктів. Не може звичаєва норма, що діє між одними державами, скасовувати договірну норму, що діє між іншими державами, і навпаки.

2. Міжнародний договір є універсальним джерелом міжнародного права тому, що юридична сила його впливає із загального міжнародного права, а не з конкретного, спеціального джерела, яким є, наприклад, статут для правосуб'єктності міжнародної організації.

Основні вимоги до міжнародних договорів як джерела міжнародного права:

1. Бути об'єктивно правомірним.
2. Бути укладеним у відповідності з:
  - а) принципами й нормами сучасного міжнародного права;
  - б) нормами права міжнародних договорів;
  - в) законодавством держав у частині, що стосується процедури укладення міжнародних договорів.

3. Реалізовуватись у відповідності з принципами і нормами міжнародного права й положеннями самого договору.

4. Повинен надавати права «покласти» обов'язки на суб'єктів міжнародного права.

5. Повинен регулювати відносини, які підпадають під об'єкт міжнародно-правового регулювання та ін.

Наголошуючи на перевагах міжнародного договору як джерела міжнародного права, не слід забувати й про його недоліки. Більшість договорів є результатом компромісу, якого вдалося досягти в результаті переговорів. Але часто це досягається за рахунок чіткості, ясності формулювання. Значна

більшість принципів та універсальних норм міжнародного права навіть у найавторитетніших міжнародних угодах формулюється дещо звужено (на відміну від того, як вони функціонують століттями у звичаєвому міжнародному праві). Багато таких угод за кількістю її сторін часто поступаються відповідним міжнародним звичаям, які визнають сучасні суб'єкти міжнародного права. Надто оптимістичними є твердження про можливість оперативною врегулювання міжнародних відносин тільки завдяки міжнародному договору. Практика свідчить, що для підготовки і переговорів з метою укладення деяких багатосторонніх договорів були потрібні роки й десятиріччя. Особливо це є характерним для відносин роззброєння, контролю над озброєнням, заборони зброї масового знищення тощо.

3. Визначення міжнародно-правового звичаю наводиться у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду і свідчить про те, що звичай формується у практиці міжнародного спілкування. Для підтвердження наявності міжнародного звичаю, як правило, вказують на три головні фактори: а) міжнародна практика (прецеденти); б) *opinio juris sive necessatis* – думка, що визнає цю практику (прецеденти) за юридичну норму; в) фактор часу (тривалість застосування). Для того щоб кожен з цих факторів міг являти собою підтвердження наявності міжнародних звичаїв, він має сам відповідати певним вимогам.

Для створення міжнародно-правового звичаю важливою є практика тільки суб'єктів міжнародного права. Акти та дії суб'єктів міжнародного права мають виражати їх волю щодо: а) правил поведінки, які виникають; б) визнання цих правил поведінки юридично обов'язковими. Для створення міжнародно-правового звичаю міжнародними організаціями береться до уваги їх практика лише в тій сфері, на яку поширюються норми статуту. Стосовно держав береться до уваги практика діяльності органів, повноважних у сфері зовнішніх відносин. Формами прояву практики міжнародних організацій є резолюції, декларації, рекомендації, спільні заяви держав – членів міжнародної організації, консенсусні рішення тощо. Формами прояву практики держав є: офіційні заяви щодо позиції держави; заяви у міжнародних конгресах і конференціях, у міжнародних організаціях; протести; дотримання або ігнорування відповідних правил; прийняття відповідного законодавчого акта; рішення виконавчих, адміністративних органів; рішення суду тощо.

Міжнародна практика повинна бути постійною, загальною, одноманітною і тривалою. Практика має здійснюватися протягом певного часу, але для різних звичаїв існує різний час. Для створення міжнародного звичаю потрібно стільки часу, скільки вимагає ситуація необхідного ступеня визнання. Так, для польоту космічного об'єкта через чужу територію були потрібні години («моментальний звичай», «миттєвий звичай»), для інституту економічної зони – місяці, а для більшості міжнародних звичаїв – роки і десятиріччя.

Підставою для юридичної обов'язковості міжнародного звичаю є згода держав. Міжнародний звичай не має офіційного письмового формулювання. Він може встановлюватися шляхом тлумачення, але за правилами і методами, визнаними при тлумаченні міжнародних договорів.

4. Рішення міжнародних органів та організацій ще часто називають «м'яким» міжнародним правом. Поняття «м'якого» права з'явилося в міжнародному праві в останні 20-30 років. Це було пов'язане із прагненням як держав, так і міжнародних організацій визначити місце таких міжнародних документів, які первинно не належать до міжнародних угод, але значення яких виходить за рамки морально-політичних зобов'язань.

Спочатку віднесення зазначених рішень до джерел міжнародного права зустріло нищівну критику, проте згодом аналізуючи міжнародно-правову практику, коли таких рішень ставало дедалі більше і вони безумовно або переважно виконувалися, вчені стали схилитися до думки, що за дотримання певних умов (наприклад, якщо рішення було прийнято одногосно або трьома четвертими голосів тощо) їх можна визнати джерелами міжнародного права. 1966 р. американська Комісія з питань вивчення організації миру дійшла висновку, що резолюції Генеральної Асамблеї ООН у кінцевому підсумку визнаються обов'язковими для держав-членів. Згодом резолюції Генеральної Асамблеї ООН були визнані як «третя категорія джерел міжнародного права, обов'язкових для дотримання державами». Той факт, що вони не укладаються і не ратифікуються, не позбавляє їх такої властивості.

Проте з часом подібних категоричних заяв висловлювалося менше. І на сьогодні в науці міжнародного права склалася більш поміркована думка: рішення міжнародних органів та організацій є допоміжними, неосновними джерелами сучасного міжнародного права. Щоправда, одні автори обмежують подібні рішення резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та рішеннями Ради Безпеки, інші розглядають їх у значно ширшому плані. Як джерела міжнародного права розглядаються акти спеціалізованих установ ООН (конвенції і рекомендації МОП, ЮНЕСКО, ВПС; конвенції, постанови і регламенти МСЄ; конвенції та міжнародні санітарні правила ВООЗ; рішення і рекомендації ІМО; конвенції, стандарти, рекомендації, процедури, технічні регламенти ІКАО та ін.), міжнародних конференцій, регіональних міжнародних організацій. Як правило, особливо виокремлюються рішення міжнародних судових установ.

Рішення судових установ спочатку чекав такий самий вердикт вчених, як і щодо міжнародних договорів: вини не визнавалися джерелами міжнародного права. Проте на переконання учених у тому, що рішення міжнародних судів можуть ними бути, багато в чому вплинула діяльність (точніше, її результати) Європейського Суду з прав людини і Суду Європейського Союзу. Саме завдяки їхній діяльності в науці міжнародного права утвердилася думка, що «європейське право у сфері прав людини пропонує не тільки найважливіше зведення норм прецедентного права, що висвітлює сутність міжнародного права у цій галузі, а й один з найбільш наочних та цікавих прикладів ефективної системи міжнародних юридичних процедур».

Європейський Суд із прав людини сам визначив одним із його завдань «розвивати норми, встановлені Конвенцією (Справа «Ірландія проти Сполученого Королівства»). Він неодноразово наголошував на тому, що Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод повинна розглядатися як «живий документ». Суд домігся шляхом переконання держав у

тому, що з позовом проти держави може виступати не тільки держава, а й людина. У своїх судових рішеннях Європейський Суд із прав людини на чільне місце поставив свої попередні рішення (прецеденти), самостійно почав брати до розгляду адміністративні правопорушення, хоч це й не передбачено Конвенцією.

Значний внесок у розвиток міжнародного права зробили міжнародні арбітражні трибунали (Постійний Третейський суд, Англо-американський змішаний суд з претензій, Алабамський суд з претензій та ін.). Але визнати їх рішення джерелами міжнародного права, крім окремих учених (наприклад, Дж. Старк), сьогодні мало хто наважується, оскільки правовий матеріал арбітражних трибуналів має дуже мало підстав, щоб його визнали джерелом міжнародного права.

5. Починаючи з XIX ст. вчені в галузі міжнародного права пробують здійснити неофіційну наукову кодифікацію цієї системи права. Деякі спроби виявляються настільки вдалим, що такі кодекси держави використовували у власній практиці міждержавних відносин. Така діяльність сприяла тому, що міжнародне право другої половини XIX – початку XX ст. почали називати ще «доктринальним правом», «правом учених». Дехто з теоретиків міжнародного права настільки переоцінив значення наукових праць своїх колег, що почав стверджувати, нібито формування міжнародного права є справою теоретиків.

Проте практика міжнародного права свідчить про інше. Думка вчених високо цінувалася як засіб встановлення наявності чи відсутності норм міжнародного права. До послуг учених вдавалися, коли було необхідно дати кваліфіковане тлумачення міжнародно-правових актів. Коли ж держава та міжнародні організації почали широко публікувати міжнародно-правові документи, державні акти, дипломатичні джерела, рішення міжнародних організацій тощо, до доктрини як засобу встановлення норми вдаються дедалі менше.

На сьогодні спадає тенденція звернення до вчених з метою почути їхнє тлумачення норм міжнародного права. Цю функцію досить успішно виконують міжнародні судові установи, відповідні комітети міждержавних організацій.

Доктрина юристів важлива лише як засіб внести ясність у погляди на норми міжнародного права, щоб сприяти полегшенню їх формування. Сама по собі вона не має юридичної обов'язковості. У ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН сказано, що суд зобов'язаний вирішувати передані йому спори на основі міжнародного права і застосовувати доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з проблем публічного права різних націй як допоміжного засобу для визначення правових норм. Але жодного разу Міжнародний Суд ООН у своїх рішеннях на доктрину міжнародного права не посилався.

Звичайно, сучасні міжнародні відносини настільки ускладнилися, що без їх належного наукового аналізу неможливо сформулювати відповідні норми міжнародно-правового регулювання. Досвід провідних науковців світу широко використовується в діяльності Комісії міжнародного права ООН. Саме через Комісію вчені мають можливість впливати на правосвідомість і практику держав, а через них і на формування та розвиток міжнародного права. Але проекти Комісії, як і доктрини міжнародного права, не є джерелами міжнародного права.

ТЕМА 3 ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1. *Поняття основних принципів міжнародного права та їх ознаки.*
2. *Функції основних принципів міжнародного права. Класифікація основних принципів міжнародного права.*
3. *Нормативно-правовий зміст основних принципів міжнародного права:*
  - а) *в галузі прав людини: принцип поваги прав і свобод людини, принцип рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею;*
  - б) *в галузі забезпечення миру і безпеки: принцип незастосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах, принцип мирного врегулювання спорів;*
  - в) *в галузі мирного співробітництва: принцип суверенної рівності держав, принцип непорушності державних кордонів, принцип територіальної цілісності держав, принцип невтручання, принцип співробітництва держав; принцип добросовісного виконання зобов'язань у міжнародному праві.*

1. Принципи міжнародного права – це юридично узагальнене правило поведінки суб'єктів міжнародного права в певній сфері правовідносин. Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН (преамбула, статті 1 і 2). Розширювальне тлумачення основних принципів дається в Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 році. У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаному в Гельсінкі 1 серпня 1975 року главами 33 європейських держав, керівниками США і Канади, міститься Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах.

Основні принципи міжнародного права – це система основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнародних правотворчого та правозастосовного процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм.

Ознаками основних принципів міжнародного права можна вважати такі:

1. Вони є загальновизнаними. Світова співдружність держав закріпила їх у Статуті ООН; у Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., у Заключному акті Наради з питань безпеки та співробітництва у Європі 1975 р. і в ряді інших міжнародних документів. Більше того, від часу закріплення основних принципів міжнародного права у вказаних документах жоден суб'єкт міжнародного права не заявив, що він їх не визнає.

2. Вони є універсальними – обов'язковими для виконання всіма суб'єктами міжнародного права, незалежно від того, чи вони є членами ООН, чи брали участь у прийнятті вищезазначеної Декларації. Основні принципи міжнародного права формулюють права, обов'язки безвідносно до суб'єктів міжнародного права. Отже, неправомірно стверджувати, що, скажімо, принцип невтручання зобов'язує тільки держави. Він є обов'язковим і для міждержавних організацій (наприклад, НАТО) та інших суб'єктів міжнародного права, які здатні здійснювати за ним права і виконувати обов'язки.

3. Вони є критерієм законності всієї системи міжнародно-правових норм. Основні принципи міжнародного права мають перевагу над іншими нормами цієї системи права. Таку перевагу закріплено у ст. 103 Статуту ООН, ст. 53

Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., у Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. За цими міжнародно-правовими актами норми міжнародного права не можуть суперечити основним принципам міжнародного права. Якщо таке трапляється, то норми вважаються недійсними, такими, що не можуть мати правових наслідків. Основний принцип міжнародного права може бути змінено або скасовано тільки новим принципом.

4. Вони є фундаментом міжнародного правопорядку. Вони досить часто застосовуються за наявності прогалин у міжнародному праві. Це нерідко практикується в нових сферах міждержавного співробітництва, де ще не вироблено відповідного міжнародно-правового масиву норм.

5. Основні принципи міжнародного права функціонують тільки у взаємодії. Вони мають комплексний характер, обумовлюють один одного. Зміст одного принципу можна цілком з'ясувати лише в контексті інших принципів. Саме тому в Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., зроблено такий наголос: «При тлумаченні і застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними, і кожний принцип повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів».

2. Функції основних принципів міжнародного права - це основні напрямки впливу принципів міжнародного права на зовнішнє середовище.

Основними функціями принципів міжнародного права є:

1. Зміцнення наявної системи міжнародних відносин та сприяння її передбачуваному розвитку.

2. Сприяння становленню і розвитку системи міжнародного права як безпосередньо, так і шляхом об'єднання норм, інститутів та галузей навколо власних загальнообов'язкових правил.

3. Закріплення основних прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів міжнародного права, визначення основ їхньої взаємодії шляхом установа правових статусів.

4. Забезпечення основних засад правотворчого і правозастосовного процесів.

5. Зміцнення міжнародної законності, визначення її сутності.

6. Укріплення системи міжнародного правопорядку та визначення напрямів його розвитку.

7. Заповнення прогалин у міжнародному праві.

8. Формування і розвитку міжнародної правосвідомості.

Є чимало класифікацій основних принципів міжнародного права за різними критеріями. Наприклад, за ступенем важливості відносин, що захищаються принципами вони поділяються на (а) такі, що забезпечують загальнолюдські цінності, знищення яких призведе до знищення самої цивілізації: поваги прав та основних свобод людини, співробітництва держав у сфері охорони довкілля; б) пов'язані з інтересами держав – невтручання у внутрішні справи, незастосування сили або загрози силою, загальне і повне роззброєння тощо); за формою закріплення – (а) писані принципи – принципи територіальної цілісності, непорушності кордонів; б) звичаєві принципи – принцип співробітництва держав з охорони довкілля); і т.д.

Проте, поки не вироблені взаємовизнані критерії формулювання основних принципів, доцільніше керуватися в їхній класифікації міжнародно-правовими актами. А вони дають підстави поділяти всі основні принципи на: 1) універсальні; 2) регіональні (наприклад, непорушності державних кордонів, який є обов'язковим тільки Європи); 3) локальні чи партикулярні (наприклад, Принципи співробітництва СРСР і Франції 1972 р.; Основи взаємовідносин СРСР і США 1972 р. та ін.). Можна також виокремити: 1) загальносистемні принципи; 2) галузеві принципи; 3) принципи інституту міжнародного права. Джерела міжнародного права та міжнародні судові рішення засвідчують наявність таких галузевих принципів та принципів інститутів міжнародного права: принципу свободи відкритого моря й повітряного простору над ним; принципу забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації; принципу збереження і раціонального використання морських живих ресурсів; принципу свободи досліджень та використання космічного простору та небесних тіл. Одним із важливих факторів прийняття (вироблення) регіональних і партикулярних принципів є потреба заповнити прогалини в міжнародному праві у разі неможливості домовитися про більш конкретне нормативне регулювання. Теоретично їх можна розмістити в ієрархічній залежності: партикулярні принципи залежать від регіональних та універсальних, регіональні – від універсальних.

3. Нормативно-правовий зміст основних принципів міжнародного права

а) в галузі прав людини: принцип поваги прав і свобод людини, принцип рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею

Принцип поваги прав і основних свобод людини покладає на суб'єктів міжнародного права, насамперед на держави, такі основні права та обов'язки:

1) обов'язок поважати права людини та основні свободи незалежно від статі, раси, мови, релігії; 2) обов'язок сприяти і розвивати ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод; 3) обов'язок поважати право людини на об'єднання з іншими, свободу особистості сповідатися одноособово або спільно з іншими; 4) обов'язок поважати право національних меншин на рівність перед законом, надавати їм повну можливість користуватися правами людини та основними свободами і захищати їхні законні інтереси в цій галузі; 5) обов'язок визнавати право людини знати свої права та свободи і захищати їх; 6) обов'язок дотримуватися міжнародних пактів, декларацій та угод з прав людини, якщо вони ними пов'язані; 7) обов'язок приймати законодавчі акти і вживати інших заходів, які є необхідними для забезпечення визнаних основних прав і свобод людини; 8) обов'язок гарантувати людині, права якої порушено, ефективні засоби захисту.

Кожна людина має сьогодні право звертатися до міжнародних структур для захисту своїх прав. Для цього створено відповідний інституційний механізм на універсальній і регіональній основі: в рамках ООН – Верховний комісар ООН з прав людини, Комісія з прав людини, Підкомісія щодо попередження дискримінації і захисту меншин, Комісія з проблем становища жінок, Комітет з питань ліквідації расової дискримінації, Комітет з прав людини, Комітет з

питань ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет проти катувань тощо; на регіональній основі: Суд Європейського Союзу, Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Міжнародний трибунал з питань колишньої Югославії, та ін.

Принцип рівноправності і права народів розпоряджатися власною долею передбачає за суб'єктами міжнародного права такі права та обов'язки: 1) обов'язок поважати рівність народів і націй; 2) обов'язок поважати право самостійно розпоряджатися власною долею; 3) право народів жити в умовах повної свободи; 4) право визначати, коли захочуть і як захочуть, свій внутрішній і зовнішньополітичний статус; 5) право здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток; 6) право кожного народу, нації вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами; 7) право просити і отримувати підтримку відповідно до цілей та принципів Статуту ООН, у разі позбавлення їх права на самовизначення насильницьким шляхом.

б) в галузі забезпечення миру і безпеки: принцип незастосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах, принцип мирного врегулювання спорів

Принцип заборони застосування сили або загрози силою стосується всіх суб'єктів міжнародного права без винятку. Він, зокрема, покладає на них зобов'язання: 1) утримуватися від застосування сили (прямої чи опосередкованої); 2) утримуватися від загрози силою; 3) утримуватися від будь-яких дій, які є проявом сили з метою примусити іншу державу відмовитися від повного здійснення її суверенних прав; 4) відмовитися від актів репресії за допомогою сили; 5) відмовитися від сили або загрози силою як засобу врегулювання спорів тощо.

Це, так би мовити, нормативний зміст принципу, основні напрями його застосування. Перелік конкретних дій, які забороняються цим принципом, впливає з численних резолюцій та декларацій ООН. Цей перелік не є стабільним, а постійно розширюється як у рамках ООН, так і на регіональній основі для держав регіону. Зважаючи на це з метою зміцнення принципу незастосування сили або загрози силою, сучасне міжнародне право чітко визначає всі випадки можливого правомірного застосування сили. Це, зокрема, за Статутом ООН такі випадки: 1) застосування збройної сили з метою самооборони (ст. 51) і 2) застосування збройної сили за рішенням Ради Безпеки у разі загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39 і 42).

З метою запобігання довільному тлумаченню «самооборони» і «застосуванню сили за рішенням Ради Безпеки» обидва випадки чітко визначені в нормативному плані. Так, наприклад, Декларація про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1987 р. наголошує, що «держави мають невід'ємне право на індивідуальну чи колективну самооборону, якщо станеться збройний напад, як це передбачено Статутом ООН».

Право на самооборону може використати як держава-жертва агресії, так і на прохання останньої інша держава. Принцип незастосування сили або загрози силою поширюється не тільки на безпосередні дії або погрожування ними, а й на пропаганду таких дій.

На сьогодні принцип мирного врегулювання спорів покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання: 1) вирішувати всі свої суперечки і розбіжності виключно мирними засобами; 2) врегульовувати спори в найкоротший термін; 3) не зупиняти процесу мирного врегулювання і пошуку взаємоприйнятних рішень; 4) використовувати визнані в міжнародному праві мирні засоби (переговори, розслідування, посередництво, арбітраж, судові розслідування, інші засоби на власний вибір, узгоджені до виникнення спору); 5) утримуватися від ультимативності; 6) утримуватися від будь-яких дій, які можуть поглибити напруженість; 7) враховувати інтереси іншої сторони – учасника спору; 8) виконувати прийняте в узгодженому порядку рішення.

Здійснення принципу мирного розв'язання міжнародних спорів забезпечено належними інституційними механізмами як на універсальній, так і на регіональній основах. Практично всі відомі регіональні організації безпеки створили власну структуру мирного розв'язання міжнародних спорів: Ліга арабських держав – Раду Ліги і спеціалізований юридичний комітет, Організація африканської єдності – Комісію з питань посередництва, примирення та арбітражу, Організація американських держав – Раду ОАД, потім Міжамериканський комітет миру, а згодом Постійну Раду, Організація з питань безпеки та співробітництва у Європі – Суд і Комісію з питань примирення.

в) в галузі мирного співробітництва: принцип суверенної рівності держав, принцип непорушності державних кордонів, принцип територіальної цілісності держав, принцип співробітництва держав; принцип добросовісного виконання зобов'язань у міжнародному праві.

Принцип суверенної рівності держав надає останнім такі права: 1) право кожної держави на юридичну рівність; 2) право на територіальну цілісність; 3) право на свободу і політичну незалежність; 4) право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи; 5) право встановлювати свої закони та адміністративні правила; 6) право визначати і здійснювати на власний розсуд свої відносини з іншими державами відповідно до міжнародного права; 7) право змінювати кордони згідно з міжнародним правом мирним шляхом і за домовленістю; 8) право належати або не належати до міжнародних організацій; 9) право бути чи не бути учасником двосторонніх або багатосторонніх міжнародних угод; 10) право бути чи не бути учасником союзних договорів; 11) право на нейтралітет.

Зазначеним правам кореспондуються відповідні обов'язки держав, а саме: поважати правосуб'єктність інших держав виконувати добросовісно й сповна свої міжнародні зобов'язання, жити в мирі з іншими державами, не нав'язувати групових правил поведінки іншим державам тощо.

Не однаково активно держави беруть участь в укладанні міжнародних договорів. Одні держави пов'язані зобов'язаннями, що випливають із сотень міжнародних договорів, інші уклали не більше десятка міжнародних угод. Саме тому Міжнародний суд ООН констатував, це як нормальне правове становище: «Суб'єкти права в будь-якій правовій системі не обов'язково ідентичні за обсягом своїх прав». Коли йдеться про рівність держав, то слід також мати на увазі юридично рівні потенційні можливості щодо розв'язання питань у неврегульованих сферах міжнародних відносин. Фактично такі можливості далеко не рівнозначні.

Принцип територіальної цілісності держав покладає на них зобов'язання утримуватися від будь-яких дій, несумісних із цілями та принципами Статуту ООН, стосовно: 1) територіальної цілісності; 2) політичної незалежності; 3) єдності будь-якої держави; 4) дій, які являють собою застосування сили або загрози нею; 5) перетворення території на об'єкт привласнення прямо чи опосередковано, застосовуючи силу в порушення міжнародного права. За державами закріплено право визнання окупації незаконною.

Коли йдеться про територіальну цілісність і недоторканність держави, то маються на увазі і її природні ресурси, природне середовище (що не може бути, зокрема, об'єктом забруднення з боку інших держав), правовий режим певних територіальних ділянок держави тощо.

Принцип співробітництва покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання: 1) співробітничати відповідно до цілей та принципів ООН; 2) робити свій внесок у співробітництво на умовах рівності; 3) сприяти взаєморозумінню, довірі, дружнім та добросусідським відносинам в умовах миру, безпеки і справедливості; 4) підвищувати добробут народів; 5) ширше знайомити інші держави з власними досягненнями в економіці, науці, техніці, культурі; робити власні досягнення в цих сферах надбанням інших; 6) скорочувати різницю в економічному розвитку.

Співробітництво держав має бути рівноправним, справедливим, без тиску і втручання у внутрішні справи. Вигода від співробітництва повинна бути не тільки взаємною, а і для блага інших держав, світового співтовариства.

Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць цієї Наради 1989 р. виокремлює такі принципові положення виконання міжнародних зобов'язань:

1. Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої зобов'язання: а) за Статутом ООН; б) із загальновизнаних принципів та норм міжнародного права; в) за міжнародними договорами, які є дійсними відповідно до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права.

2. У разі суперечностей між зобов'язаннями за міжнародними договорами і зобов'язаннями як членів ООН за її Статутом перевага надається статутним зобов'язанням.

3. Кожна держава, здійснюючи свої суверенні права, в тому числі й такі, як встановлення власних законів та адміністративних правил, повинна забезпечити, щоб такі закони і адміністративні правила, так само як і практика, і політика їх застосування, відповідали її зобов'язанням з міжнародного права.

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань стосується всіх зобов'язань – як таких, що випливають з міжнародних договорів і звичаїв, так і таких, що сформульовані в обов'язкових рішеннях міжнародних органів та організацій, міжнародних судів, арбітражів тощо. За цим принципом не можна в односторонньому порядку відмовитися або переглянути міжнародне зобов'язання.

Принцип добросовісного виконання зобов'язань є критерієм законності діяльності суб'єктів міжнародного права. Його добросовісна реалізація – основна умова стабільності та ефективності міжнародного правопорядку.

В сучасному міжнародному праві вироблено досить ефективні інституційні механізми дотримання принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, зокрема взаємні консультації, переговори, суди, третейські суди тощо.

ТЕМА 4 СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ВИЗНАННЯ ТА ПРАВОНАСТУПНИЦТВО У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1. Поняття та види суб'єктів міжнародного права. Зміст міжнародної правосуб'єктності.

2. Держава, як основний суб'єкт міжнародного права.

3. Правосуб'єктність вторинних суб'єктів міжнародного права:

а) націй і народів, що борються за свою незалежність;

б) міжнародних організацій;

в) державо-подібних утворень;

г) фізичних осіб.

4. Визнання суб'єктів міжнародного права.

5. правонаступництво суб'єктів міжнародного права.

1. Суб'єкти міжнародного права – це учасники міжнародних відносин, які володіють міжнародними правами і обов'язками, здійснюють їх на основі міжнародного права і несуть в необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність.

Класифікація суб'єктів міжнародного права:

1. за учасниками міжнародних відносин: індивіди, держави, державо-подібні утворення, народи (нації), міжнародні організації.

2. за порядком утворення: первинні, похідні.

Основні (первинні) – держави, нації і народності, що борються за своє національне визволення і створення власної національної держави. Їхня поява є об'єктивною реальністю, результатом природно-історичного процесу. У силу властивого їм державного або національного суверенітету вони визнаються носіями міжнародних прав і обов'язків.

Похідні (вторинні) – міжнародні міжурядові організації, специфічні державо-подібні утворення (раніше – це так звані вільні міста Венеція, Гамбург, Данциг та ін.; у даний час – Ватикан, Монако, Сан-Маріно. Похідні суб'єкти міжнародного права створюються первинними. Тому обсяг їхньої міжнародної правоздатності (обсяг прав і повноважень) залежить від наміру і бажання їхніх створювачів – держав-фундаторів, що наділяють їх правом виступати в міждержавних відносинах від власного імені.

Міжнародна правосуб'єктність – властивість суб'єкта міжнародних відносин, визнана і визначена нормами міжнародного права. Вона складається з трьох елементів: міжнародної правоздатності, міжнародної дієздатності та міжнародної деліктоздатності.

Міжнародна правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. Такою здатністю володіють держави з моменту їх створення; нації і народності, що борються за національну незалежність, – із моменту їх визнання в якості таких; міжнародні міжурядові організації – із моменту вступу документів (статут) про їхнє заснування в силу; фізичні особи – при настанні ситуацій, чітко обговорених у відповідних міжнародних договорах.

Протягом тривалого часу міжнародну правоздатність деякі науковці виводили на основі суверенітету, що суттєво звужує коло суб'єктів міжнародного права. Це твердження є виключно доктринальне, оскільки не існує жодного міжнародного-правового акту, який би закріплював місце і роль суверенітету міжнародно-правовій правосуб'єктності. Більше того сучасна практика йде шляхом визнання міжнародної правосуб'єктності за дедалі більшим колом осіб.

Особливості суб'єктів міжнародного права можна виявити, якщо виходити з норм міжнародного права, які встановлюють їх виникнення, юридичну природу, обсяг правосуб'єктності. У висновку Міжнародного суду ООН від 11.04.49 р. зафіксовано, «суб'єкти права тієї чи іншої правової системи не є обов'язково ідентичними, оскільки йдеться про їхню природу або обсяг їхніх прав». І дійсно міжнародні правові відносини можуть складатися як з обмеженою дієздатністю (наприклад, такою володіють фізичні особи, народи, нації тощо), спеціальною правоздатністю (такою володіють міжнародні організації), так і з деліктоздатністю з окремих правопорушень (наприклад, до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів можуть бути притягнені не держави, а конкретні посадові особи), так і з правоздатністю, яка може не забезпечуватися деліктоздатністю тощо.

Єдиним універсальним суб'єктом міжнародного права є держава, тому, що практично не існує таких міжнародних відносин, учасником яких не могла бути держава. Крім того, міжнародна правосуб'єктність держави ніким не створюється (її ще називають фактичною, оскільки вона походить з юридичного факту – виникнення держави), вона склалася в міжнародному праві у результаті визнання як такої. А ось держави можуть створювати інших суб'єктів міжнародного права, наприклад, через укладення міжнародних договорів.

2. Міжнародна правосуб'єктність держави є фактичною в силу дії норми: виникнення держави - юридичний факт, який започатковує її правосуб'єктність. Держави створюють інших суб'єктів міжнародного права шляхом укладення міжнародних договорів. В силу вказаних властивостей міжнародна правосуб'єктність держав є первинною.

Держави – головні суб'єкти міжнародного права. Вони безпосередньо контролюють діяльність інших суб'єктів міжнародного права. Їх же діяльність контролюється опосередковано, через міжнародний інституційний механізм. Не може бути таких міжнародно-правових відносин, суб'єктом яких не могла б бути держава, тому вона є універсальним суб'єктом міжнародного права. Державам як суб'єктам міжнародного права властиво (д-р Монтевідео 1933 р.):

- населення,
- територія,
- уряд,
- можливість вступати у відносини з іншими державами.

Держави рівні за юридичною самостійністю і незалежністю, але за обсягом суб'єктивних прав і обов'язків, за юридичним наповненням свого правового статусу держави не є рівними. Юридична рівність держав проявляється в тому,

що жодна держава не може нав'язати іншій свою волю, обов'язки без її згоди - кожна держава сама вирішує в які правовідносини вступати. Коли держави відмовляються від певних союзів, не бажають вступати в окремі правовідносини, вони самостійно зменшують обсяг своїх суб'єктивних прав і обов'язків за міжнародним правом. В галузі забезпечення міжнародного миру і безпеки правовий статус держав постійних членів Ради Безпеки суттєво відрізняється від статусу інших держав. Різниця в правовому статусі держав склалася історично.

На сьогодні існують різні класифікації держав:

- високо-розвинуті держави і країни, що розвиваються;
- ядерні і без'ядерні держави;
- нейтральні і держави, що не приєдналися до блоків і т.п.

Різна за обсягом міжнародна правосуб'єктність у простих (унітарних) і складних держав (федерації, конфедерації, унії).

Федерація – це форма державного устрою, яка складається з державних утворень, яким притаманна юридично визначена політична самостійність. В федерації постійно діють загальносоюзні органи влади та управління, вона виступає у якості єдиного суб'єкта міжнародного права. Державні утворення, які входять до складу федерації, юридично позбавлені права самостійної участі у міжнародних відносинах, але з цього правила бувають виключення (Російська Федерація).

Конфедерація – союз держав, які утворюють певні спільні органи з метою досягнення загальних цілей. Держави, які входять в склад конфедерації повністю зберігають свій державний суверенітет та є самостійними учасниками міжнародних відносин.

Унія – розрізняють особисті і реальні. Особиста унія – об'єднання двох або більше держав під владою єдиного глави держави. Суб'єктом міжнародного права виступає не унія, а кожна держава, яка входить в її склад. Реальна унія – об'єднання держав під владою єдиного голови з утворенням спільних органів влади та управління. Суб'єктом міжнародного права виступає не унія в цілому, а окремі державні утворення, які входять в її склад.

Для держави як суб'єкта міжнародного права характерно наскільки вона забезпечена основними правами і здатна нести кореспондуючі їм обов'язки. Основні права називають невід'ємними правами держави як суб'єкта міжнародного права. До основних прав держав входять:

1. Здійснення юрисдикції на своїй території і над всіма особами і речами, які знаходяться в її межах, з дотриманням визнаних міжнародним правом імунітетом.

2. Незалежне і вільне здійснення всіх своїх законних прав.

3. Індивідуальну і колективну самооборону проти збройного нападу.

4. Право на рівні з іншими державами права.

5. Участь у вирішенні спільних проблем.

6. Участь в міжнародних договорах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами та ін.

Основними обов'язками держав є:

1. Мирне вирішення міжнародних спорів.

2. Утримання від втручання у внутрішні і зовнішні справи інших держав.
3. Утримання від надання допомоги іншій державі, яка вчинила дії, несумісні з міжнародним правом чи проти якої ООН застосовує заходи попередження чи примусу.
4. Повага прав людини.
5. Утримання від визнання територіальних захоптів іншої держави.
6. Добросовісне виконання міжнародних зобов'язань та ін.

3. Правосуб'єктність вторинних суб'єктів міжнародного права.

а) нації і народи, що борються за свою незалежність

В сучасному міжнародному праві правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави, є загальноновизнаною. Правовою основою міжнародної правосуб'єктності народу, нації, які борються за створення незалежної держави є, перш за все, принцип самовизначення народів і націй.

Основними рисами цього суб'єкту міжнародного права є:

1. За учасниками національно-визвольного руху визнається міжнародна правосуб'єктність.

2. Правосуб'єктність учасника національно-визвольного руху за своєю суттю є перехідною до державної (кінцева мета – створення незалежної держави). В основі правосуб'єктності є принцип наступництва політичного утворення: держава після здобуття незалежності зобов'язана дотримуватися зобов'язань, які вона взяла на себе в правових актах, прийнятих до незалежності.

3. Правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави, має тимчасовий характер. З припиненням такої боротьби змінюється статус її учасника.

4. У процесі боротьби на націю, народ, які її ведуть, поширюються всі права та обов'язки учасника міжнародного конфлікту, тобто принципи і норми міжнародного гуманітарного права, права збройних конфліктів тощо. За такими суб'єктами визнається право вступати у правові відносини, зокрема укладати міжнародні угоди з іншими державами або іншими сторонами, які воюють чи які повстали.

5. Нації, народи, які борються за створення незалежної держави, не є універсальними (як держава) суб'єктами міжнародного права. Вони можуть бути учасниками лише тих правовідносин, які постають на основі принципу самовизначення.

б) міжнародні організації

Правосуб'єктність міжнародних організацій є вторинною. Міжнародні організації володіють правосуб'єктністю в межах, установлених міжнародними угодами – установчими актами цих організацій.

Міжнародні організації володіють спеціальною міжнародною правосуб'єктністю. Спеціальна правосуб'єктність міжнародних організацій є функціональною, оскільки визначається їхніми функціями, які вказуються в їхніх установчих актах.

Загальні типові права та обов'язки міжнародних організацій (складові їхньої міжнародної правосуб'єктності) це: а) право укладати договори з

державами та міжнародними організаціями; б) право визнання держав та урядів (через прийом в організацію); в) право на співробітництво з суб'єктами міжнародного права та ін.

Права та обов'язки міжнародної організації як суб'єкта міжнародного права не слід плутати з її правами та обов'язками як юридичної особи: а) право укладати контракти, договори найму; б) право на придбання рухомого та нерухомого майна і розпорядження ним; в) право укладати договори про оренду; г) право бути стороною в судовому розслідуванні та ін.

Міжнародні організації не можуть бути стороною у справі, яку розглядає Міжнародний Суд ООН. На їхні запити Суд дає лише консультативні висновки. Міжнародні організації не здійснюють юрисдикції щодо злочинів, скоєних на території розташування організації. Це – функція держави перебування організації, яка в той же час не може без згоди Генерального секретаря Організації проводити обшуки, арешти тощо в межах розташування організації.

Для міжнародних організацій характерне одностороннє представництво; вони, як правило, не посилають своїх представників у держави-члени (виняток становить практика діяльності ООН, ОБСЄ та місії деяких інших організацій).

Формально маючи право укладати міжнародні договори, фактично (і юридично) міжнародні організації обмежені щодо сфери реалізації цього права. В основному установчі акти міжнародних організацій передбачають їхнє право укладати договори про співробітництво з іншими міжнародними організаціями, про штаб-квартиру організації, з адміністративних та фінансових питань, про надання технічної допомоги і з питань правонаступництва. І хоч Віденська конвенція про право договорів з участю організацій (1986) закріплює універсальне правило: «Правоздатність міжнародної організації укладати договори регулюється правилами цієї організації», кількість таких договорів ще досить незначна.

Міжнародні організації поділяються на міжурядові (ММУО) та неурядові (МНУО).

Найбільш повно врегульовано міжнародно-правовий статус ММУО, членами яких виступають держави. Діяльність МНУО регулюється міжнародним правом частково. Так, найбільш широкий міжнародно-правовий статус має Міжнародний комітет Червоного Хреста відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв збройних конфліктів. Взаємовідносини ММУО і МНУО врегульовано так званим консультативним статусом, що встановлюється для кожної ММУО окремо. На регіональному рівні було прийнято Європейську конвенцію про визнання правосуб'єктності МНУО від 24 квітня 1986 р.

в) державо-подібні утворення

Сьогодні до державо-подібних утворень належить лише центр католицької церкви – Ватикан, – міжнародно-правовий статус якого визначається Латеранськими угодами з Італією від 11 лютого 1929 р., що були переглянуті 18 лютого 1984 р. Ватикан є членом МАГАТЕ, має статус спостерігача при ООН та її спеціалізованих установах, його представники (нунції) мають дипломатичні імунітети і привілеї (Україна встановила дипломатичні відносини з Ватиканом 8 лютого 1992 р.).

г) фізичні особи

Питання міжнародної правосуб'єктності фізичної особи є одним із найбільш дискусійних у сучасній науці міжнародного права. До середини ХХ ст. більшість вчених вважали, що правосуб'єктність індивіда повністю поглинається правосуб'єктністю держави, громадянином якої він є. Починаючи із прийняття 10 грудня 1948 р. Загальної декларації прав людини науковий напрям за визнання міжнародної правосуб'єктності людини набирає все більшого поширення.

Міжнародна практика все частіше доводить, що індивід має міжнародні права та обов'язки. На підставі багатьох міжнародно-правових актів з прав людини фізична особа має право звертатися в позасудові (Комітет з прав людини, Комісія з прав людини та ін.) та судові (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини) міжнародні органи за захистом своїх прав. Фізична особа може нести міжнародну кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів.

Досить чітко міжнародна правосуб'єктність фізичної особи наголошується в рішеннях Суду Європейського Союзу. Зокрема, Суд зазначив: «Співтовариство констатує новий правовий порядок у міжнародному праві, за яким переваги держав щодо їх суверенних прав обмежуються, і суб'єктами визнаються не лише держави, а й громадяни». Суд, зокрема, встановив, що численні договору про Європейський Союз прямо формулюють права та обов'язки як держав, так і фізичних осіб.

4. Інститут визнання – це сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з виходом на міжнародну арену нових суб'єктів міжнародного права.

В міжнародному праві постійно з'являються нові, припиняють або продовжують своє існування в зміненому вигляді вже існуючі суб'єкти міжнародного права, або з'являються утворення, які претендують на статус суб'єктів в майбутньому.

Міжнародне визнання має політичний і правовий характер. Політичний аспект визнання – це заява вищих органів держав про бажання встановити з державою, яка визнається, дипломатичних взаємин. Визнання, утримання або відмова у визнанні мають взаємні правові наслідки.

Універсального міжнародного документа, який би регулював процес визнання нових утворень не існує. Інститут визнання базується на звичасвих нормах:

- 1) не може бути обов'язку визнання;
- 2) існує загальне право на визнання;
- 3) загальновизнаним є право на вмотивовану відмову у визнанні.

За формою визнання може бути: *de jure*, *de facto* та *ad hoc*.

– *de jure* - офіційне повне й остаточне офіційне визнання нової держави в якості суб'єкта міжнародного права. При цьому встановлення міжнародних відносин відбувається на найвищому дипломатичному рівні.

– *de facto* – визнання офіційне, але недостатнє, тимчасове й іноді зумовлене. Має місце при сумнівах щодо життєздатності нової держави, коли встановлюються міжнародні відносини в деяких сферах співробітництва

(економічній, культурній, екологічній та інших), а саме визнання може бути відкликане. Правові наслідки – не зобов'язує встановити дипломатичні стосунки, проте може спричинити встановлення консульських відносин.

– *ad hoc* - неофіційне одноразове визнання для здійснення конкретних дій, офіційний контакт із невизнаною державою для вирішення конкретної проблеми у двосторонніх відносинах (наприклад, у разі необхідності повернення літака, якого було угнано терористами на територію невизнаної держави).

Від визнання держави як суб'єкта міжнародного права слід відрізняти визнання уряду як законного представника держави на міжнародній арені. Таке визнання виникає в разі приходу нового уряду до влади неконституційним шляхом.

5. Міжнародне правонаступництво – перехід прав та обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (право-попередника) до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни території.

Питання міжнародного правонаступництва виникає у разі об'єднання кількох держав у нову, єдину державу, поділу однієї держави на кілька нових держав, відокремлення від держави частини території та утворення на ній самостійної держави (або держав), при входженні однієї (або кількох держав) до складу іншої держави, внаслідок деколонізації та в інших випадках. Об'єктами міжнародного правонаступництва можуть виступати міжнародні договори, державна власність, державні борги, громадянство, членство в міжнародних організаціях і багато іншого.

Існують такі види правонаступництва: повне – універсальне – коли до правонаступника переходять усі права й обов'язки право-попередника (наприклад, Україна є повним правонаступником УРСР); – неповне (часткове) – коли до правонаступника переходить частина прав і обов'язків або тільки права чи обов'язки (наприклад, Україна є частковим правонаступником СРСР з питань ядерної зброї); відсутність правонаступництва (*tabula rasa* – чиста дошка) – коли новий суб'єкт міжнародного права відмовляється від усіх прав і обов'язків право-попередника, у тому числі не зв'язує себе його зобов'язаннями по міжнародних договорах.

Інститут міжнародного правонаступництва має переважно звичаєвий характер або базується на міжнародних угодах безпосередньо заінтересованих держав. У рамках ООН були прийняті дві конвенції – Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 р. та Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р., але вони набрали незначну кількість ратифікацій (Україна їх ратифікувала). Радою Європи розроблено Європейську конвенцію про громадянство 1997 р., статті 18-20 якої присвячено правонаступництву держав.

ТЕМА 5 МІЖНАРОДНА ЗАКОННІСТЬ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. *Поняття та суб'єкти міжнародної відповідальності.*
2. *Підстави міжнародно-правової відповідальності. Поняття та ознаки міжнародних правопорушень.*
3. *Види міжнародних правопорушень.*
4. *Обставини, що звільняють від міжнародно-правової відповідальності.*
5. *Види міжнародно-правової відповідальності.*

1. Міжнародна відповідальність – це всі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, що вчинене державою, – незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом.

З урахуванням цього міжнародно-правову відповідальність можна визначити як зобов'язання суб'єкта міжнародного права перетерплювати певні обставини негативного характеру внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так і в результаті правомірної діяльності.

Суб'єктом відповідальності може бути лише держава. При цьому держава розглядається як єдиний суб'єкт міжнародно-правової відповідальності незалежно від того, який орган держави скоїв діяння, котре кваліфікується як правопорушення. Держава відповідає за діяння всіх своїх органів, так само як і за діяння посадових та інших уповноважених осіб. Визначення системи органів держави є внутрішньою компетенцією цієї держави. Діяння посадових осіб тягнуть відповідальність для держави незалежно від того, чи діяли ці особи в межах своїх повноважень або вийшли за ці межі.

Поведінка осіб розглядається як діяння держави, якщо встановлено, що особа або група осіб фактично діяли від імені цієї держави (наприклад, організація та відправка озброєних груп і банд на територію іншої держави). Дії, які не пов'язані зі здійсненням прерогатив державної влади або які не стосуються політики держави, розглядаються як дії приватних осіб і не ставляться у провину державі. Разом із тим вони також можуть посягати на інтереси іншої держави, які охороняються міжнародним правом (наприклад, наруга над державними символами іншої держави). Держава повинна попереджувати такі діяння, а якщо вони вже вчинені – карати винних. Якщо держава не вживає відповідні заходи, міжнародно-правова відповідальність настає за бездіяльність її органів. (Наприклад, якщо особа, котра має дипломатичний ранг, перебуваючи на відпочинку у третій державі, зневажливо висловилась стосовно глави цієї держави, вона може відповідати як приватна особа, і за її дії держава відповідальності не несе).

2. Підстави для відповідальності поділяються на юридичні (нормативно-правові) та фактичні.

Юридичні підстави – це сукупність юридично обов’язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія або бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення. Юридичні підстави відповідальності можуть міститися в будь-яких джерелах міжнародного права й інших актах, які фіксують обов’язкові для держави правила поведінки. Ними є правомірні, юридично чинні договори, звичаї, правосудні рішення міжнародних судів та арбітражів (консультативні висновки до переліку не входять); обов’язкові акти міжнародних органів та організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН), конференцій та нарад; окремі односторонні акти держав міжнародно-правового характеру, через які вони перебирають на себе міжнародні зобов’язання та які визнаються іншими державами (наприклад, встановлення певної ширини територіальних вод).

Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це те, за що настає відповідальність. Тобто це певний юридичний факт, а саме – міжнародне правопорушення.

Вирішення питання про те, чи є дія держави порушенням міжнародних зобов’язань і фактичною підставою для відповідальності, залежить від наявності в неї ознак правопорушення.

Основними складовими елементами міжнародного правопорушення є протиправна поведінка, шкода (збиток), заподіяний протиправною поведінкою, та причинний зв’язок між дією та шкідливими наслідками.

Протиправна поведінка виявляється в порушенні міжнародних зобов’язань держави у формі дії або бездіяльності. Протиправність у міжнародному праві означає невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави. Проявами протиправної поведінки є: недотримання органами держави її міжнародних зобов’язань, що виявляється в порушенні прав інших держав, міжнародних організацій; недотримання органами держави її міжнародних зобов’язань, що виявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб; недотримання органами держави її міжнародних зобов’язань у зв’язку із самочинними діями юридичних і фізичних осіб; недотримання органами держави її міжнародних зобов’язань, що виникають у зв’язку із протиправною діяльністю на її території органів інших держав і міжнародних організацій.

Шкода (збитки). Будь-яка протиправна поведінка завдає шкоди законним інтересам суб’єктів міжнародного права, які охороняються міжнародним правом, негативно впливає на міжнародний правопорядок. Шкода може бути як матеріальною (територіальні, майнові втрати, збитки), так і нематеріальною (обмеження прав, честі, гідності, престижу держави тощо). Часто шкода завдається у змішаній формі. Характер і обсяг збитків впливають на визначення обсягу, виду та форми міжнародно-правової відповідальності.

Причинно-наслідковий зв’язок (реальний, об’єктивний, необхідний, а не випадковий) між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою є необхідною складовою правопорушення.

Наявність необхідних ознак дозволяє кваліфікувати певну поведінку як правопорушення.

3. Класифікація протиправних із погляду міжнародного права діянь здійснюється на основі двох критеріїв: по-перше, правопорушення відрізняються між собою за спрямуванням і ступенем тяжкості, по-друге, їм притаманний різний режим відповідальності.

Ординарні міжнародні правопорушення полягають у недодержанні умов партикулярних норм міжнародного права та порушують інтереси окремих держав і народів. Такі правопорушення не мають зафіксованих ознак. Збиток стосується тільки потерпілої держави, а негативний вплив на міжнародний правопорядок є мінімальним (наприклад, невиконання або неналежне виконання міжнародних договорів у галузі економічного, науково-технічного, культурного співробітництва).

Серйозні міжнародні правопорушення зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства, але не загрожують безпосередньо миру та безпеці держав і народів (поширення ядерної зброї, порушення свобод відкритого моря, каперство, виробництво та накопичення хімічної зброї тощо).

Найтяжчі міжнародні злочини порушують права й інтереси всього світового співтовариства, загрожують знищенням міжнародного правопорядку, ставлять під загрозу існування народів, націй, навіть держави. Такі діяння завжди вчиняються з порушенням основних принципів міжнародного права. Ознаки найтяжчих міжнародних злочинів визначені в нормах міжнародного права, відповідно, виокремлені три групи злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності.

Міжнародними злочинами вважаються 1) тяжке порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення міжнародного миру та безпеки, такого як зобов'язання, що забороняє агресію; 2) тяжке порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення права народів на самовизначення, тобто зобов'язання, що забороняє встановлення чи збереження силою колоніального панування; 3) тяжке та масове порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту людської особистості, зокрема зобов'язання, що забороняє рабство, геноцид, апартеїд; 4) тяжке порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту навколишнього середовища, зокрема зобов'язання, що забороняють масове забруднення атмосфери або морів. Слід зазначити, що перелік міжнародних злочинів не є вичерпним, оскільки в майбутньому можуть з'явитися нові види злочинів.

4. Під час кваліфікації поведінки держави слід враховувати обставини, наявність яких виключає протиправність дії (бездіяльності) держави, а отже і звільняє державу від міжнародно-правової відповідальності.

Зокрема, такими обставинами є: згода, відповідні заходи, самооборона (обставини, які є результатом вольових дій, або обставини суб'єктивного характеру), форс-мажор, непереборна сила, непередбачений випадок, стихійне лихо, стан необхідності (обставини, які склалися незалежно від волі суб'єкта, тобто обставини об'єктивного характеру). Слід також зазначити, що

міжнародне право не допускає посилення на обставини, що звільняють від відповідальності, коли порушуються норми *jus cogens*.

Згода, яку дала одна держава іншій державі на поведінку, що не відповідає міжнародному зобов'язанню останньої, виключає протиправність щодо цієї держави. Згода має бути чітко виражена та висловлена до здійснення відповідних дій. Також згода має бути юридично дійсною, тобто не повинна бути результатом помилки, підкupu, насильства.

Відповідні заходи – це дії однієї держави, викликані міжнародно-правовим діянням іншої держави. Відповідні заходи (контрзаходи, здійснення міжнародно-правових санкцій) також можуть порушувати міжнародні зобов'язання, але саме їхній відповідний характер виключає відповідальність за них. Відповідні заходи мають відповідати принципу пропорційності та режиму міжнародної відповідальності. Тобто не можуть заходи, вжиті у відповідь на ординарне правопорушення, бути такими самими, як ті, що вжиті у відповідь на найтяжчі міжнародні злочини.

Самооборона. Протиправність дії виключається, якщо вона є законним заходом самооборони відповідно до ст. 51 Статуту ООН, яка закріплює невід'ємне право держави на застосування збройної сили у відповідь на збройний напад. Законність самооборони означає відповідність певним критеріям: має відбутися збройний напад, самооборона має бути застосована до вжиття заходів Радою Безпеки ООН, про неї має бути повідомлено Раду, заходи самооборони не мають підміняти повноважень Ради Безпеки ООН. Наявність агресії – перша та безперечна умова правомірності самооборони. Самооборона також передбачає дотримання принципу пропорційності.

Форс-мажор і непередбачений випадок. Протиправність діяння виключається, якщо це діяння було викликане непереборною силою або непередбаченою подією, яка не піддавалася контролю держави та яка зумовила неможливість дотримання державою свого міжнародного зобов'язання. У разі непереборної сили держава повністю позбавлена можливості запобігти завданню шкоди іншій державі, змінити ситуацію. Мова може йти або про природні явища (землетруси, епідемії, паводки тощо) або про непередбачувану діяльність людей (наприклад, катастрофу на атомній електростанції).

Стихійне лихо. Це ситуація, коли представники держави під впливом сил природи або аварії змушені не дотримуватися міжнародного зобов'язання, оскільки не мають іншої можливості врятувати своє життя або життя довірених їм осіб. Мова йде про фактичну відсутність свободи вибору поведінки в екстремальній ситуації. У цьому разі мають місце не лише вольові дії, але й свідоме порушення міжнародного зобов'язання. Протиправність діяння держави не виключається, якщо: ця держава сприяла виникненню ситуації крайнього лиха; якщо така поведінка могла викликати порівняне або ще тяжче лихо.

Стан необхідності. Посилання на стан необхідності як на підставу для виключення протиправності діяння не допускається, крім випадків, коли діяння було єдиним засобом захисту від тяжкої та неминучої загрози та не завдало значних збитків іншій державі, щодо якої існує міжнародне зобов'язання. Посилання на стан необхідності можливе за наявності сукупності таких

критеріїв: неминучої небезпеки, що загрожує життєвим інтересам держави; надзвичайної ситуації держави, за якої вона не може поводитися інакше; тимчасового характеру вимушеної поведінки. Існують умови, що позбавляють державу права посилаючись на стан необхідності: якщо міжнародним договором передбачається можливість такої ситуації та відповідні дії щодо неї не можуть визнаватися виправданими, а також якщо держава сама сприяє виникненню стану необхідності та порушує міжнародні зобов'язання.

5. Міжнародна відповідальність реалізується на підставі матеріальної та політичної (нематеріальної) відповідальності.

Матеріальна відповідальність виражається у формі реституцій та репарацій.

Реституція – це відшкодування правопорушником матеріальної шкоди в натурі (повернення неправомірно захопленого майна, художніх цінностей, транспортних засобів і таке інше). Різновидом реституції є субституція – заміна неправомірно знищеного чи пошкодженого майна аналогічним за вартістю та призначенням. Наприклад, у перемир'ях, а згодом і мирних договорах з переможеними країнами гітлерівського блоку містились положення про необхідність реституції всієї упізнаної власності. Звичайно, цілям реституції більш за все відповідали індивідуально визначені речі. Так, під час окупації Одеси румунськими військами в королівські палаци Румунії були вивезені унікальні речі з Одеського оперного театру (головна люстра), палацу Воронцова (двері з натурального червоного дерева) та ін. Все це у порядку здійснення реституції було повернено законному власнику. Разом з тим у мирних договорах з переможеними встановлювалось, що у разі неможливості повернення в натурі вилучених предметів художньої, історичної або археологічної цінності вони підлягають заміні предметами такого самого роду або приблизно рівноцінними.

Репарація – це відшкодування матеріальної шкоди грошима, товарами, послугами. Репарація застосовується, коли відновлення попереднього стану у формі реституції є неможливим і має на меті відшкодування шкоди. Наприклад, репарації як спосіб відшкодування збитків, заподіяних агресивною війною, утвердились у документах союзних держав, що боролись з гітлерівською Німеччиною. У Протоколі Кримської конференції керівників трьох великих держав з питання про репарації було вказано:

1) Німеччина зобов'язана відшкодувати у натурі збитки, заподіяні нею під час війни союзним націям. Репарації мають отримуватися в першу чергу тими країнами, які винесли головний тягар війни, зазнали найбільших утрат і організували перемогу над ворогом;

2) репарації мають стягуватися з Німеччини в трьох формах: а) одноразові вилучення протягом двох років після капітуляції... з національного багатства Німеччини...; б) щорічні товарні поставки з поточної продукції...; в) використання німецької праці.

Нематеріальна відповідальність виражається у формі реституції, сатисфакції, обмежень суверенітету, декларативних рішень, міжнародних санкцій тощо.

Ресторація становить собою відновлення правопорушником попереднього стану та взяття ним відповідальності за всі несприятливі наслідки (наприклад, звільнення незаконно зайнятої території та несення пов'язаних із цим майнових витрат). Сатисфакція – це задоволення нематеріальних вимог для відшкодування шкоди, завданої перш за все честі та гідності потерпілої держави, її політичним інтересам. Обмеження суверенітету (надзвичайні сатисфакції) – це тимчасове призупинення діяльності державних органів держави, окупація країни або її частини, реорганізація політичної системи, розпуск злочинних політичних партій тощо. Декларативні рішення виражаються у формі рішення міжнародного органу (наприклад, суду) чи організації, які визнають певну дію міжнародним правопорушенням.

Санкції – примусові заходи, що здійснюються лише міжнародними організаціями. Що ж стосується держав, то прийняті ними заходи слід іменувати контрзаходами.

Осудливі резолюції, прийняті, наприклад, Генеральною Асамблеєю ООН, не можна віднести до санкцій, але сила їхнього морально-політичного впливу дуже значна. Такого роду резолюції можуть мати і правові наслідки, якщо в них міститься невизнання результатів, отриманих шляхом погрози чи застосування сили. У цьому вбачається своєрідна санкція.

Практика дозволяє виокремити два види контрзаходів (санкцій): індивідуальні (самодопомога) і колективні (у рамках міжнародних організацій). Кожний вид має декілька форм: індивідуальні: реторсії, репресалії, невизнання, розрив відносин, самооборона; колективні – відмова у членстві в організації, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи.

Реторсії – це заходи впливу однієї держави на іншу, що мають на меті спонукати останню припинити недружелюбні, несправедливі, дискримінаційні, але, проте, правомірні дії. Тому і заходи реторсії не можуть виходити за рамки міжнародного права. Строго кажучи, реторсія є контрзаходом при порушенні політичних і моральних норм, правил ввічливості. Але нерідко такі заходи застосовують і у відповідь на порушення норм міжнародного права. Вони спрямовані на обмеження прав, не охоронюваних міжнародним правом: обмеження імпорту, підвищення мита, вилучення внесків з банків держави, відкликання свого посла, відповідне обмеження прав громадян держав, на території яких громадяни держави, що застосовує заходи, обмежені у правах.

Найчастіше реторсії застосовуються державою в разі дискримінації її громадян на території іншої держави, у разі недружніх обмежень економічних і культурних зв'язків тощо. Іноді можливість застосування реторсій передбачається національним законодавством, наприклад відповідне обмеження правоздатності.

Репресалії – односторонні примусові заходи, що допускаються міжнародним правом як контрзахід у разі правопорушення. Вони здійснюються відповідно до міжнародного права, але оскільки є контрзаходами щодо правопорушника, остільки можуть виходити за рамки міжнародного права в тих межах, що визначаються характером правопорушення. З цього видно, що

репресалії мають бути пропорційними: інтенсивність контрзаходів не може бути вища за ту, що необхідна для досягнення безпосередньої мети. Перевищення меж необхідного саме по собі є правопорушенням, зловживанням правом.

Репресалії припиняються із досягненням мети. Мета ж полягає в тому, щоб спонукати до припинення правопорушення та до виконання зобов'язань щодо породжених ним правовідносин відповідальності. Сучасне міжнародне право забороняє збройні репресалії - бомбардування, інтервенцію, мирну блокаду.

Видом репресалій є ембарго – дія держави, котра обмежує, призупиняє чи припиняє її торгово-економічні зв'язки з іншою країною або країнами. Ембарго, як засіб економічного тиснення, застосовується до держави, дії якої загрожують міжнародній безпеці і, отже, є протиправними. Ембарго може застосовуватись як індивідуально, так і колективно, бути введене як у мирний, так і у воєнний час.

Невизнання є відмовою визнавати ситуацію, створену неправомірними актами. Як приклад можна навести невизнання юридичної чинності протиправних договорів, територіальних змін у результаті агресивної війни, протиправних режимів тощо. У певних ситуаціях держави вдаються до розриву дипломатичних і консульських відносин для захисту своїх прав. У рамках міжнародних організацій передбачені санкції, що передбачають призупинення членства та виключення з організації.

Самооборона – особливий вид санкцій, оскільки передбачає збройні примусові заходи. Право на самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН може бути реалізоване виключно у відповідь на збройний напад. Цей різновид контрзаходів близький репресаліям, але, оскільки мова йде про реакцію на найбільш серйозне правопорушення, що служить підставою для застосування збройних сил, самооборона виокремлена в особливий вид.

ТЕМА 6 ТЕРИТОРІЯ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

1. *Поняття території у міжнародному праві. Види територій.*
2. *Юридична природа та склад державної території.*
3. *Поняття територіального верховенства та недоторканості державних кордонів.*
4. *Правовий режим державного кордону.*
5. *Правовий режим міжнародних рік та озер.*

1. Територія в міжнародному праві - це природні простори земної кулі (суша, надра, морське дно, водяні простори), повітряний простір в атмосфері Землі, космічний простір, небесні тіла, а також штучні об'єкти та споруди (космічні об'єкти, стаціонарні платформи та ін.).

Територія є основною складовою держави, котра в свою чергу є основним суб'єктом міжнародного права. Міжнародне право визначає право держав щодо володіння, користування чи розпорядження територією. В Статуті ООН закріплені основні міжнародні принципи, серед яких: принцип територіальної недоторканості, принцип мирного вирішення міжнародних суперечок, в тому числі територіальних, принцип заборони застосування сили та погрози силою.

Види територій:

1. державна територія – це територія, що належить певній державі, яка здійснює в її межах територіальне верховенство.

2. територія з міжнародним режимом – простір, що знаходиться за межами державної території, що не належать комусь одному, а знаходиться в загальному користуванні всіх держав у відповідності з міжнародним правом. Це – відкрите море, повітряний простір над ним, глибоководне морське дно за межами континентального шельфу, Антарктика і повітряний простір над нею, космічний простір, Місяць та інші небесні тіла

3. території зі змішаним режимом: виключна економічна зона і континентальний шельф. Ці райони не належать до території держав, проте кожна прибережна держава має суверенні права на розробку природних ресурсів континентального шельфу та виключної економічної морської зони, а також на охорону природного середовища цих районів.

2. Державною територією є частина земної кулі, яка належить певній державі і в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство. Ст. 13 Конституції України встановлено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Як об'єкт права власності державна територія може бути предметом купівлі-продажу міні, дарування, оренди та ін. цивільно-правових угод.

Державна територія складається із сухопутної, морської і повітряної території.

До сухопутної території належить вся суша в межах державних кордонів. Сухопутна територія включає всю сушу, незалежно від місця знаходження її окремих частин. До її складу входять також надра суші на технічно доступну глибину. Теоретично глибина надр не обмежена і поширюється до центру земної кулі. Будови і споруди, що спираються на ґрунт або проникають усередину його, розглядаються як належність території. До морської території належать внутрішні води і територіальне море. До повітряної території держави – стовп повітря певної висоти над сухопутною і морською територією держави. Критерієм верхньої межі повітряної території постало розмежування повітряного і космічного простору, виходячи з того, що у повітряному просторі космічні апарати згорають. Звідси була встановлена верхня межа повітряної території в 100 – 110 км.

Острів – це частина території держави, яка опоясана водою (має «круговий берег»), яка є вище рівня води під час припливу.

Анклав – це частина території держави, яка оточена з усіх боків сухопутною територією іншої держави і яка не має морського берега. Сьогодні відомо лише декілька анклавів: Бюзінген (ФРН) – у Швейцарії, Барле-Гертог (Бельгія) – у Нідерландах тощо. Це тягне за собою необхідність забезпечення доступу до них, що звичайно вирішується міжнародними угодами. Коли анклав має вихід до моря, говорять про напіванклави (наприклад, Калінінград і Калінінградська область Росії).

Умовна територія держави - це територія дипломатичних представництв держави, територію торгових суден у відкритому морі, повітряних суден і космічних апаратів, які несуть прапор або знак якої-небудь держави. При цьому військові судна прирівнюються до території власної держави повсюди, а торгові – тільки у міжнародних просторах.

У міжнародному праві розрізняють демілітаризовані та нейтралізовані території. До демілітаризованих належать території, на яких міжнародними угодами або одностороннім волевиявленням держави відмовилися від розміщення озброєння і збройних сил. Демілітаризація може бути обмеженою або повною. При обмеженій демілітаризації держава не має здійснювати нові військові заходи: будувати нові військові об'єкти або вводити в район демілітаризації нові військові контингенти. При повній – треба знести всі військові споруди і вивести війська. (угода між СРСР і Фінляндією від 11 жовтня 1940р.)

Прикладом нейтралізованої території є Антарктида. У п. 1 Договору від 1 грудня 1959 р. це закріплено таким чином: «Антарктида використовується тільки з мирною метою. Заборонені, зокрема, будь-які заходи воєнного характеру...» Сьогодні нейтралізованими територіями є Суецький канал, його гавані та морські води шириною в три морські милі, які прилягають до його входів; Шпіцберзький архіпелаг, Бірмансько-тибетська 10-мильна прикордонна зона і ряд інших.

3. Територіальний суверенітет – це право держави здійснювати виключну юрисдикцію щодо всіх осіб і предметів на своїй території, а також право не допускати на своїй території діяльності будь-якої іншої держави або організації.

Правові підстави зміни державної території – це встановлені в міжнародному праві способи надбання чи втрати державою своєї території.

Сучасний перелік правових основ зміни державної території базується на забороні використання з цією метою сили чи погрози силою. Це означає, що територіальні зміни не повинні піддавати загрозі чи порушувати міжнародний мир і безпеку. Виключеннями є національно-визвольні війни, ведення яких міжнародним правом поки не заборонене й у результаті яких можуть відбуватися територіальні зміни.

Чинне міжнародне право визнає такі загальні правові підстави зміни державної території: самовизначення, цесія, ефективна окупація, давнина володіння, оренда. Не можуть бути визнані правомірними такі способи зміни державної території, як анексія, військова окупація.

Самовизначення ґрунтується на принципі рівноправності та самовизначення народів, закріпленому в п.2 ст. 1 Статуту ООН, а також у ст. 1 обох Міжнародних пактів про права людини 1966 р. Але будь-які спроби територіальних змін, що ґрунтуються на принципі самовизначення, викликають серйозні труднощі та нерідко закінчуються збройним конфліктом.

Основна проблема при зміні державної території на підставі самовизначення пов'язана з юридичною невизначеністю суб'єкта цього права та з колізією принципів самовизначення та територіальної цілісності держави. Ця колізія вирішена лише щодо колоніальних і залежних народів – вони мають

право боротися за свободу та незалежність, вільно визначати свій політичний статус, без утручання ззовні, і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

У випадку самовизначення з метою державотворення народу, що самовизначається, має належати територія, на якій він проживає й у межах якої виявляється його економічна, соціальна та культурна самобутність, що характеризує цей народ як суб'єкт самовизначення. При самовизначенні не повинно виникати питання про відплатність придбання цієї території в держави, що здійснює на ній територіальне верховенство. Право на самовизначення не може обумовлюватися згодою інших суб'єктів федерації, а також наявністю в території, на якій відбувається самовизначення, зовнішніх кордонів з іншими державами.

Цесія – це передача території однією державою іншій на підставі публічно-правового міжнародного договору. Приватноправовий договір цесії не спричиняє зміни публічного титулу державної території. Цесія може бути відплатною та безвідплатною. Відплатна цесія може мати форму купівлі-продажу території чи обміну територіями. У разі відплатної цесії презюмується рівноцінність компенсації. Безвідплатна цесія здійснюється у формі дарування. Цесія може бути повною та неповною. Повна цесія означає повний і остаточний перехід території під суверенітет іншої держави. Неповна цесія (оренда) не пов'язана з безповоротною втратою державою переданої території.

Оренда території – один зі способів, що найчастіше зустрічаються в чинному міжнародному праві, тимчасової передачі території однією державою іншій на підставі міжнародного публічно-правового договору оренди. Оренда державної території в будь-якому її вигляді є хоча і специфічною, але все ж таки зміною державної території, тому що держава-орендодавець на час утрачає частково свій суверенітет щодо такої території, а держава-орендар тимчасово його здобуває.

Окупація – спосіб придбання території, яка нікому не належить. Окупація була надзвичайно поширена в епоху великих географічних відкриттів. У сучасній міжнародно-правовій практиці спори, пов'язані з ефективною окупацією, досить рідкі.

Давнина володіння – це тривалий та мирний публічно-правовий контроль над територією, що можна розцінювати як здійснення суверенітету де факто при відсутності зустрічних домагань із боку інших держав. Загальновизнано, що, якщо дії, що породили давнину володіння, протиправні, права на територію не виникають.

Протиправними змінами державної території є анексія та військова окупація. Будь-які територіальні зміни, що виникли на підставі або внаслідок анексії чи військової окупації, мають бути визнані юридично недійсними.

Анексія – насильницьке приєднання території однієї держави до території іншої. Протягом майже всієї історії людства вона була основним видом придбання територій і вважалася правом переможця. Заборона анексій пов'язана з відмовою від воєн як засобу вирішення міжнародних спорів у Паризькому договорі 1928 р. і закріпленням у міжнародному праві, насамперед

у Статуті ООН, гарантій цілісності державної території. Проте спроби анексії у сучасному світі не зникли, хоча й зустрічаються нечасто.

Військова окупація – це тимчасове захоплення збройними силами однієї держави території іншої. Військова окупація, незалежно від її тривалості, не створює правових основ для зміни державної території.

4. Закон України «Про державний кордон України» визначає державний кордон як лінію і вертикальну поверхню, яка проходить по цій лінії, що зазначає кордони території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Кордони мають важливе значення насамперед тому, що вони належним чином закріплені й визнані, визначають межі державної території, підтверджують право держави (титул) на дану територію. Лінія державного кордону встановлюється в результаті домовленості між суміжними державами, тобто шляхом укладення міжнародних угод. Разом з тим вони можуть бути встановлені в результаті видання внутрішньодержавного акта. Так, у ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» проголошено, що державний кордон України встановлюється рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України.

У ряді випадків міжнародне товариство стикається з невизначеними кордонами через відсутність демаркації. Такі кордони зустрічаються в Африці, Азії (наприклад, відзначається повна відсутність юридичного і навіть фактичного кордону між Пакистаном і Афганістаном), а також у разі не врегульованого прикордонного спору. Але для певної мети не врегульовані кордони можуть все ж таки вважатися юридичною межею суверенітету з практичною метою здійснення цивільної або кримінальної юрисдикції.

Розрізняють сухопутні, водні (морські) й повітряні кордони. За способом їхнього встановлення розрізняють кордони астрономічні, які проводяться по меридіанах і паралелях; орографічні, що проходять по місцевості з рахунком її рельєфу, і геометричні, тобто такі, що прокладаються нанесенням прямих ліній.

Встановлення лінії державного кордону здійснюється у два етапи: спочатку державний кордон описується в міжнародному договорі, з вказівкою точних астрономічних координат або інших безсуперечних ознак (делімітація кордону), після чого настає демаркація кордону, тобто перенесення на місцевість із встановленням «ясно бачених прикордонних знаків, форми, розмір і порядок встановлення яких визначається законодавством України і міжнародними договорами України» (ст. 4 Закону від 4 листопада 1991 р.), або каменів, надобків, буїв тощо. Редемаркація – це відновлювання речових слідів демаркації. При редемаркації можливе уточнення територіальних кордонів суміжних держав.

5. Якщо ріка протікає по території двох чи більше держав, для її використання може бути встановлений міжнародно-правовий режим.

Відповідно до сучасного міжнародного права до рік і озер, що мають міжнародно-правовий режим, відносять: міжнародні ріки, прикордонні ріки та прикордонні озера.

Міжнародні – це ріки, що протікають по території двох і більше держав і є судноплавними. На міжнародних ріках на підставі договірних чи звичайних норм міжнародного права встановлюється, як правило, свобода судноплавства для торгових суден прибережних держав. Однак серед міжнародних рік зустрічаються відкриті ріки, на яких відповідно до угоди прибережних держав встановлена свобода судноплавства для всіх держав світу (Дунай, Рейн, Шельда, Конго, Амазонка й ін.)

Прикордонні – ріки, що розділяють території двох і більше держав (Амур, Буг, Тиса й ін.). Правовий режим прикордонних рік встановлюється зазвичай або договором про кордон, або внутрішнім законодавством прибережних держав, що мають спільний кордон. На таких ріках нерідко застосовуються обмеження свободи судноплавства.

Прикордонними є озера, через які проходить Державний кордон двох чи декількох держав. Такі озера можуть бути безстічними, тобто не з'єднаними з океаном (Каспійське море) і з'єднаними з океаном. На підставі спеціальних договорів на прикордонних озерах зазвичай встановлюється свобода торгового судноплавства прибережних держав.

ТЕМА 7 ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

1. Поняття міжнародного договору і джерела права міжнародних договорів.

2. Види міжнародних договорів та їх сторони.

3. Процедура прийняття міжнародних договорів.

а) підготовка тексту договору;

б) прийняття тексту міжнародного договору та встановлення його автентичності;

в) вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору.

г) реєстрація та опублікування міжнародних договорів.

4. Дія договорів, їх застосування і тлумачення.

5. Недійсність, призупинення та припинення дії міжнародних договорів.

1. Міжнародний договір – це угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають для них спільний інтерес і що регулюють їхні відносини шляхом утворення взаємних прав і обов'язків.

Найбільш важливими джерелами, що регулюють відносини у зв'язку з укладанням і застосуванням міжнародних договорів, є: Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., що докладно регламентує порядок укладення міжнародних договорів між державами, набуття ними чинності, тлумачення, використання та скасування, а також умови їхньої дієвості; Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 р.; Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. (Конвенція ще не набула чинності, але її норми мають силу звичаєвих), ряд міжнародних звичаїв.

Важлива роль у регулюванні укладення та виконання договорів належить внутрішньому праву. Ч. 2 ст. 9 Конституції України вказує, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, можливе лише після

внесення відповідних змін до Конституції України». Окремі статті Конституції визначають компетенцію вищих посадових осіб і органів держави щодо укладення міжнародних договорів (п. 32 ст. 85; п. 3 ст. 106 Конституції України). Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. більш детально викладає умови укладення міжнародних договорів України.

2. Виходячи з положень Віденських конвенцій 1969 і 1986 років, міжнародний договір – це письмова угода, що регулюється міжнародним публічним правом, укладена між двома або декількома суб'єктами міжнародного права незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви.

Види міжнародних договорів:

1. За об'єктами регулювання договори поділяються на політичні, економічні, науково-технічні й ін.

2. За кількістю учасників міжнародні договори поділяються на двосторонні та багатосторонні. Основну кількість договорів складають двосторонні, що укладаються з урахуванням специфіки міждержавних відносин. Багатосторонні договори часто виступають як основний засіб кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права.

3. За характером регулювання міжнародні договори можуть бути універсальними (загальними) та регіональними.

4. За способом приєднання:

а. відкриті – до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі заінтересовані держави.

б. напіввідкриті – до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників.

в. закриті – у договорі беруть участь тільки держави, що його уклали.

5. Залежно від того, які органи представляють державу в міжнародних відносинах, розрізняють міждержавні договори (укладаються на вищому рівні та від імені держави), міжурядові (від імені уряду) та міжвідомчі (від імені міністерств і відомств).

6. За юридичним характером: міжнародні договори можуть бути правомірними та неправомірними. Юридична сила останніх має бути визнана.

Міжнародний договір – це родове поняття, що об'єднує всі міжнародні угоди, які можуть мати різні найменування та форми: договір, угода, пакт, статут, конвенція, декларація, комюніке, протокол та ін. Чіткого визначення тих або інших найменувань не існує. Незалежно від найменування всі договори мають однакову юридичну силу.

Суб'єктами права міжнародних договорів є суб'єкти міжнародного права.

Держави як носії суверенітету мають універсальну компетенцію щодо укладення міжнародних договорів. Вони можуть вирішувати фактично будь-які питання, пов'язані із міжнародною безпекою та міжнародним співробітництвом. Але це не стосується укладання договорів всупереч

основним принципам міжнародного права. Тобто протиправними є договори, що мають за мету здійснення агресії, геноциду, терористичних актів тощо.

Загальновизнаним є право міжнародних міжурядових організацій укладати міжнародні договори. При цьому у статуті організації мають бути чітко зазначені органи, уповноважені здійснювати відповідні заходи з укладення договорів, а також його процедура.

3. Процедура прийняття міжнародних договорів:

а) підготовка тексту договору;

Для укладення міжнародного договору одна зі сторін повинна проявити договірну ініціативу. Зазвичай сторона, що виступила з такою ініціативою, представляє і проект майбутнього договору. Якщо пропозиція знаходить відгук, заінтересовані сторони визначають спільні заходи з підготовки тексту міжнародного договору.

Відповідно до Віденської конвенції 1969 р. поняття «укладення міжнародного договору» – це складання й прийняття тексту договору, встановлення автентичності тексту, підписання договору, ратифікація та інші способи вираження згоди на обов'язковість договору, обмін або депонування ратифікаційних грамот (ст. 6-25 Конвенції). Деякі з цих процедур визначаються не тільки конвенцією, але й внутрішнім законодавством.

Дії щодо укладання міжнародного договору виконують уповноважені на це особи. Представники держав повинні пред'явити відповідні повноваження (п/п (а) п. 1 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р.). Повноваження (як на всі стадії укладання договору, так і на будь-яку певну стадію) видаються відповідно до внутрішнього законодавства держави, яку представляють особи.

Деякі особи вважаються такими, що представляють державу за своєю посадою. Таким особам видання спеціальних повноважень не потрібно. Відповідно до п. 2 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р. такими особами є: а) глави держав, глави урядів і міністри закордонних справ – з метою здійснення всіх актів, що стосуються укладення договору; б) голови дипломатичних представництв – з метою прийняття тексту договору між державою, що акредитує, і державою, при якій вони акредитуються; в) представники, що уповноважені державами представляти їх на міжнародній конференції, в міжнародній організації або в одному з її органів, – з метою прийняття тексту договору на такій конференції, в такій організації або в такому органі. Із цим положенням Конвенції кореспондують відповідні положення ст. 6 Закону України «Про міжнародні договори України».

б) прийняття тексту міжнародного договору та встановлення його автентичності;

Під час розроблення тексту і здійснення інших дій (парафування та ін.) представник повинен діяти суворо в межах виданих повноважень; якщо особа діяла за межами своїх повноважень чи не була належно уповноваженою, акти, які вона здійснила, не мають юридичної сили, якщо тільки вони у подальшому не підтверджені державою або організацією, яка уповноважила цю особу (ст. 8 Віденської конвенції).

Розроблений і узгоджений текст міжнародного договору вважається автентичним, тобто остаточним, якщо він підписаний сторонами, які брали участь у його складанні (прийнятті тексту).

Підписання може мати принаймні три форми: парафування, підписання *ad referendum* і просто підписання. Парафування – це попереднє підписання, яке здійснюється шляхом проставлення уповноваженими особами на тексті договору своїх ініціалів; підписання *ad referendum* означає підписання за умови, до здійснення певної події, найчастіше за умови ратифікації, що має відбутися.

Щодо простого підписання, то тут стикаються з додержанням умов альтернату, тобто старшинства. Сьогодні правила альтернату зводяться до такого: у багатосторонньому договорі підписи ставляться відповідно до латинського алфавіту; у двосторонньому – сторони підписують його в рядок, і на одному примірнику договору одна сторона підписує ліворуч, інша – праворуч, на іншому примірнику підписи ставляться у зворотному порядку. Звичайно договір датується, дата відповідає дню підписання. У разі, коли договір підлягає ратифікації, дата не має ніякого значення, оскільки у таких випадках додається дата набрання договором чинності.

в) вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору.

Крім підписання, у ряді випадків договір підлягає ратифікації. Ратифікація – це потвердження договору компетентним органом державної влади. Звичайно це законодавчий орган. Тому в кожній країні встановлюється своя процедура і способи ратифікації, але вони мають відповідати умовам, викладеним у ст. 14 Віденської конвенції 1969 р.

Ратифікація підтверджується ратифікаційною грамотою, яку в Україні підписує Голова Верховної Ради за скріпою (підписом) міністра закордонних справ.

Ратифікація міжнародного договору – заключна стадія його укладення. Після цього договір набирає чинності. Але акт ратифікації в державах-учасниках може відбуватися не одночасно, і це може призвести до ситуації, коли один учасник буде вважати себе зв'язаним договором, а інший, де ратифікація ще не відбулася, себе зв'язаним вважати не буде. Тому сторони обмінюються ратифікаційними грамотами, і день обміну стає днем набрання договором чинності.

Ратифікаційні грамоти здаються одному з учасників договору, який йменується депозитарієм міжнародного договору. Його функціями є також зберігання самого договору, додатків до нього, ратифікаційних грамот, повідомлення учасників про кількість зданих ратифікаційних грамот і про набрання договором чинності, коли ця кількість досягне встановленого числа. Депозитарій видає заінтересованим сторонам необхідні їм копії самого договору і додатків до нього, повідомляє про приєднання тощо.

У тих випадках, коли учасник міжнародного договору не згодний з будь-якою частиною договору, яка, однак, не виключає його участі у договорі, він має право виявити цю незгоду шляхом заяви застереження. Заява застереження – суверенне право кожної держави. Застереження можна заявити в будь-якій стадії укладання міжнародного договору. Заява застереження недопустима в двосторонньому договорі, а також якщо застереження заборонено самим

договором або якщо договором передбачено право робити лише певні застереження, до яких дане не належить, або коли застереження недопустиме з точки зору об'єкта і мети договору (ст. 19 Віденської конвенції 1969 р.).

Для заяви застереження згода інших учасників договору не вимагається. Але Віденська конвенція встановила, що застереження вважається прийнятим іншими учасниками, якщо протягом 12 місяців з дня його заявлення вони не висловили проти нього заперечень. Держава, яка заявила застереження, визнає договір не у цілісності, а лише в тій частині, якої застереження не стосується. Для всіх же інших держав договір діє у повному обсязі.

Держава, яка не погоджується із застереженням, має право заявити заперечення проти нього, і заперечення є також суверенним правом, як і право на застереження. Віденська конвенція не виключає можливості дії договору між державою, що заявила застереження, і тією, котра заявила проти нього заперечення, «якщо держава, яка заперечує, визначено не заявить про протилежний намір». Отже, за наявності такого наміру договір між цими двома учасниками не буде діяти; між державою, котра заявила застереження, і тими учасниками, які не протестували проти нього, договір є чинним, за винятком тих положень, що викликали застереження, а між всіма іншими пін діє у повному обсязі.

Учасник договору, який заявив застереження, може його зняти, що також є його суверенним правом.

Договори, котрі не мають потреби у ратифікації, затверджуються. Відповідно до законодавства України міждержавні договори України затверджуються Президентом України, про що приймається указ. Міжурядові договори затверджуються урядом України, про що приймається постанова; міжвідомчі – у порядку, встановленому урядом України. Приєднання до міжнародних договорів здійснюється у такому ж порядку, при цьому, у разі необхідності ратифікації такого договору, рішення про приєднання приймає Верховна Рада у вигляді закону. Якщо немає потреби у ратифікації, – указом Президента, постановою уряду, залежно від рівня договору.

г) Реєстрація та опублікування міжнародних договорів.

Міжнародні договори, що набрали чинності, підлягають реєстрації та опублікуванню. Для цього їх відсилають у Секретаріат ООН «для зберігання в справах і занесення в перелік» (ст. 80 Конвенції 1969 р.). Хоча реєстрація й опублікування не належать до процесу укладання міжнародного договору, вони мають вельми важливе значення. Відповідно до ст. 102 Статуту ООН «будь-який договір і будь-яка міжнародна угода, укладена будь-яким членом Організації, після набрання чинності даним Статутом, мають бути при першій можливості зареєстровані в Секретаріаті, й він має їх опублікувати». Указані міжнародно-правові акти виявилися необхідними, адже публікація договорів вела до виключення того, що називалося «таємною дипломатією», тобто укладення таємних договорів. Неопубліковані міжнародні договори не визнаються органами міжнародного правосуддя, насамперед Міжнародним Судом ООН, і посилалися на них під час спору сторони не мають права.

4. Дотримання міжнародних договорів ґрунтується на принципі *pacta sunt servanda* – договори мають бути дотримані. Він закріплений у багатьох міжнародно-правових актах, у тому числі у ст. 26 Віденської конвенції 1969 р., якій сказано: «Кожний чинний договір обов’язковий для його учасників, і вони повинні сумлінно його виконувати».

Сумлінне виконання міжнародного договору означає точне виконання договору щодо його мети, змісту, термінів, якості, місця виконання. Неухильне дотримання міжнародного права означає, що договір має виконуватися, незважаючи на обставини зовнішнього або внутрішнього фактора. «Учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору» (ст. 27 Віденської конвенції 1969 р.). При виконанні принципу неухильного дотримання договору держава не має права укладати договори, що суперечать раніш прийнятим зобов’язанням за іншими договорами. Забороняється також в односторонньому порядку припиняти дію міжнародного договору або змінювати його зміст.

Застосування міжнародних договорів включає в себе такі поняття: зворотна сила міжнародних договорів, територіальна сфера їхньої дії, конкуренція міжнародних договорів, деякі інші питання.

Конвенція 1969 р. запровадила, що положення нового укладеного договору не мають зворотної сили – «не обов’язкові для учасника договору стосовно будь-якої дії чи факту, які мали місце до дати набрання договором чинності».

Територіальна дія договору – це сфера його територіального застосування. Звичайно виходять з того, що договір розповсюджує свою дію на всю територію держави-учасниці. Разом з тим міжнародному праву відомі договори, які стосуються території, що не є державною територією учасників. Прикладами таких договорів служать договори про Антарктику, про відкрите море, про район морського дна, про космічний простір та ін.

За часом дії розрізняють договори термінові, невизначено термінові, безтермінові й особливі.

Терміновими є договори, в яких визначений термін їхньої дії: десять років, п’ять, три тощо. Так, Договір між Україною і Республікою Грузією про правову допомогу і правові відносини з цивільних і кримінальних справ, підписаний 9 січня 1995 р., укладений терміном на п’ять років. Звичайно договори укладаються на достатньо тривалі терміни – десять чи двадцять років.

Невизначено-терміновими йменуються договори, які хоча й мають встановлений у самому договорі термін дії, але передбачають його автоматичне продовження у разі, якщо жодний з учасників договору не заявить про бажання його припинити.

Безтерміновими називаються договори, в яких або не вказаний термін їхньої дії, як, наприклад, у договорах про мир (мирних договорах), або їхній безтерміновий характер прямо обумовлений договором. Таким, наприклад, є Договір між Україною і КНР про правову допомогу з цивільних і кримінальних справ, підписаний у Пекіні 31 жовтня 1992 р. (ст. 34).

Від терміну дії договору слід відрізняти термін дії зобов'язань за ним, який може продовжуватися до виконання зобов'язання, навіть якщо термін дії договору минув.

До закінчення терміну дії договір може бути продовжений відповідно до домовленості його учасників (пролонгація) чи автоматично на підставі приписів самого договору (автоматична пролонгація).

Застосування міжнародного договору нерідко вимагає його тлумачення. Тлумаченню можуть підлягати окремі фрази, найменування, терміни, а нерідко й весь договір. Конвенція вимагає сумлінного тлумачення, з урахуванням об'єкта і мети договору, з урахуванням усього договору в цілому, його преамбули і додатків, різних документів щодо договору або його укладання.

Розрізняють внутрішньодержавне тлумачення, автентичне тлумачення, яке передує договору, його учасниками, міжнародне тлумачення, тобто тлумачення міжнародними органами, у тому числі органами міжнародного правосуддя, логічне, історичне, граматичне, систематичне, звичаєве (узуальне), тобто тлумачення, засноване на дослідженні звичаєвої поведінки держав у даних умовах, неофіційне і деякі інші.

5. Визнання недійсності договору, його припинення або денонсація, вихід з нього учасника або призупинення його дії – все це можливе лише з умов і у порядку, який передбачений Віденською конвенцією 1969 р. Разом з тим будь-яка з перелічених дій, здійснена учасником, не тягне за собою припинення зобов'язань, хоча вони й впливають з договору, але одночасно передбачені нормою міжнародного права. Держава також не може посилатися на недійсність договору, якщо буде встановлено, що під час укладання вона відкрито або мовчазно погоджувалася з його дійсністю за будь-яких обставин.

Підстави недійсності договору перелічені в статтях 47–53 Віденської конвенції 1969 р. До них належать помилка, обман, підкуп представника держави, примушення представника держави, примушення держави за допомогою загрози силою або її застосування, суперечність договору імперативній нормі міжнародного права.

У міжнародному праві на підставі недійсності договори поділяють на дві групи: абсолютно недійсні й заперечні. До перших належать ті договори, недійсність яких очевидна і не потребує доказування. Це застосування сили або загрози силою, суперечність договору основним принципам міжнародного права тощо. До заперечних належать ті, недійсність яких потребує доведення, наприклад, підкуп, обман, вихід за межі повноважень тощо.

Договір може бути припинено відповідно до положень самого договору, виходу з нього, денонсації, у зв'язку з укладенням наступного договору, неможливості його виконання, корінної зміни умов, розриву дипломатичних чи консульських відносин або виникнення нової імперативної норми міжнародного права і на інших підставах.

Припинення міжнародного договору означає, що він утратив юридичну силу і більш не породжує для його учасників правових наслідків. Припинення договору у будь-яких випадках, крім випадків недійсності, не тягне анулювання

наслідків дії договору. При недійсності договору, як зазначалося, визнаються недійсними й всі наслідки договору. Припинення договору, як правило, пов'язане з правомірними діями. Вони або випливають з самого договору, тобто його припинення було передбачене учасниками договору, або з норми загального міжнародного права, насамперед з Конвенції 1969 р.

Договір може бути припинено закінченням терміну його дії. Як згадувалося, договір може укладатися на певний термін, – закінчення його терміну і відсутність ясно вираженого наміру його пролонгації, тобто продовження терміну дії, тягне припинення договору.

Договір припиняється з настанням анулювальної умови, тобто передбаченої у самому договорі умови, настання якої тягне припинення правовідносин за договором і, таким чином, й самого договору.

Анулювання міжнародного договору здійснюється узгодженням держав, які його уклали. Нерідко це відбувається при укладанні нового договору.

Денонсація – це припинення міжнародного договору на умовах, передбачених самим договором. Звичайна формула денонсації має такий зміст: «Цей Договір буде діяти протягом п'яти років з моменту набрання чинності. Договір буде залишатися набраним чинності на наступні п'ятирічні періоди, якщо одна з Сторін, що домовляються, не менш як за шість місяців до закінчення чергового терміну не повідомить іншій Стороні, яка домовляється, про свій намір його денонсувати». Денонсація може бути заперечена.

Анулюванням міжнародного договору є його припинення в односторонньому порядку. Як згадувалося, одностороннє припинення договору суперечить принципу *pacta sunt servanda* і тому недопустиме. Проте, якщо інша сторона у договорі навмисне і систематично порушує договір, не виконує свої обов'язки за договором, він може бути анульованим. Анулювання, якщо воно належним чином мотивоване й обґрунтоване, не є протиправним.

ТЕМА 8 ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

1. *Поняття, джерела та система права зовнішніх зносин.*
2. *Органи зовнішніх зносин.*
3. *Дипломатичні представництва. Порядок призначення, склад та функції.*
4. *Дипломатичні привілеї та імунітети:*
  - а) *привілеї й імунітети дипломатичних представництв;*
  - б) *особисті дипломатичні привілеї й імунітети.*
5. *Консульські установи та їх функції. Консульські привілеї та імунітети.*
6. *Дипломатичне право міжнародних організацій.*

1. Право зовнішніх зносин – це галузь міжнародного публічного права, що складається з принципів і норм, що регламентують і регулюють офіційні відносини і зв'язки між державами й іншими суб'єктами міжнародного права, здійснювані за допомогою органів зовнішніх зносин.

Право зовнішніх зносин поділяють на активне, тобто право відправляти представників в інші держави, і пасивне – право приймати дипломатичних представників інших держав.

Суб'єкти міжнародного права на підставі добровільної угоди встановлюють між собою дипломатичні відносини, котрі є вищою формою офіціальних відносин між державами.

Держави мають право розриву дипломатичних відносин, але мають це робити з обґрунтованих мотивів, керуючись почуттям відповідальності. Іноді приводом для розриву дипломатичних відносин служать рішення міжнародних організацій.

Джерелами права зовнішніх зносин є Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., Конвенція про спеціальні місії 1969 р. та Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р., інші міжнародні договори, як двосторонні, так і багатосторонні, а також міжнародні звичаї та внутрішнє законодавство держав (яке визначає, наприклад, кількісний склад дипломатичних представництв, повноваження органів державної влади, які вступають в зовнішні зносини, порядок ввезення призначених для дипломатичних представництв предметів і звільнення їх від усіх митних зборів тощо).

Система права зовнішніх зносин. Право зовнішніх зносин – це єдина самостійна галузь міжнародного права, що складається із таких чотирьох частин: дипломатичне право; право спеціальних місій; дипломатичне право міжнародних організацій; консульське право. У кожній із цих складових права зовнішніх зносин є спільний предмет правового регулювання – офіційна діяльність держав у міжнародних відносинах за допомогою відповідних органів зовнішніх зносин.

2. Органи зовнішніх зносин – це державні органи, за допомогою яких здійснюються зв'язки з іншими державами і міжнародними організаціями.

Існують закордонні та внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин.

Закордонні – органи, які знаходяться за межами території держави. Вони в свою чергу поділяються на:

Постійні:

- дипломатичні представництва держав (посольства і місії);
- консульські представництва;
- постійні представництва держав при міжнародних організаціях.

Тимчасові:

- спеціальні місії, що направляються в інші держави для участі в церемоніальних заходах, ведення переговорів тощо;
- делегації, що направляються для участі в міжнародних конференціях;
- інші.

Внутрішньодержавні – органи, які постійно знаходяться на території держави. Вони в свою чергу поділяються на:

Органи, що представляють державу з усіх питань (парламент, глава держави, глава уряду, відомство іноземних справ);

Органи, що представляють державу тільки в одній галузі його зовнішніх зв'язків (міністерство зовнішньої торгівлі; інші міністерства і відомства в межах встановлених законом).

3. Встановлення дипломатичних відносин є передумовою заснування постійних дипломатичних представництв у кожній із цих країн, що вимагає окремої угоди між ними.

Сучасна дипломатична практика використовує такі види представництва:

- посольство – представництво першого, вищого класу;
- місія – представництво другого класу.

Відповідно до класу представництва у міжнародній практиці загальноприйнятими є три основні класи глав дипломатичних представництв – це послы (акредитуються при главі держави і очолюють посольства), посланники (акредитуються при главі держави і очолюють дипломатичні місії) і повірені у справах (до інституту повірених у справах звертаються за особливих обставин, наприклад, якщо відносини між державами є не зовсім дружніми. Вони акредитуються при міністерстві закордонних справ). Від інституту повірених у справах слід відрізняти тимчасових повірених у справах, що не є окремим класом глав дипломатичних представництв, а лише замінюють їх у разі відсутності (відпустка, виклик до свого представництва тощо).

Структуру та кількісний склад персоналу дипломатичного представництва затверджує Міністерство закордонних справ з урахуванням чинників доцільності. Але обов'язково до складу дипломатичного представництва входять: глава дипломатичного представництва, члени дипломатичного персоналу (радники, секретарі, аташе встановлених рангів), члени адміністративно-технічного персоналу (референти-перекладачі, технічні секретарі, стенографістки, канцелярський персонал, шифрувальник, бухгалтерські працівники та ін.), члени обслуговуючого персоналу (шофери, прибиральниця, кухарі, вахтери і т. п.).

Радники посольства здійснюють самостійне керівництво певними сферами діяльності (політичні, економічні, культурні), підпорядковуючись вказівкам посла. У разі відсутності посла його замінює один з радників; у цей період він несе повну відповідальність за діяльність дипломатичного представництва і має статус посла. Крім того, у склад представництва входять 1-й секретар, 2-й секретар, 3-й секретар, аташе, серед яких виділяють спеціальних і військових. Спеціальні (з науки і техніки, з праці, економіки, фінансів) є висококваліфікованими спеціалістами в даній галузі діяльності й працюють у країні перебування за своєю кваліфікацією. Вони мають зміцнювати контакти у тій сфері, яка їм довірена і в якій вони є спеціалістами. Військовий аташе може бути один, представляючи збройні сили своєї країни у цілому, але їх може бути декілька, відповідно до родів військ, у тому числі військово-морський і військово-повітряний. Прес-аташе завідує питаннями преси та інформації представництва. Всіх аташе іноді об'єднують поняттям «аташат».

Склад адміністративно-технічного персоналу формується з громадян держави, яка акредитує. Обслуговуючий персонал може бути набраний з громадян країни перебування, але приймаються на службу в дипломатичне представництво за згодою органів державної влади цієї країни.

Функції дипломатичного представництва закріплено у ст. 3 Віденської конвенції 1961 р. Найважливішими з-поміж них є:

- представництво держави, яка акредитує, у державі перебування;
- захист у державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах міжнародного права;
- ведення переговорів з урядом держави перебування;
- з'ясування всіма законними засобами умов і подій у державі перебування і повідомлення про них уряду акредитуючої держави;
- заохочення дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування та розвиток їх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки.

Для виконання перелічених функцій кожна держава перебування повинна надавати всі можливості дипломатичним представництвам. Йдеться про, наприклад, забезпечення свободи пересування територією держави перебування відповідно до правил пересування; забезпечення свободи зносин дипломатичних представництв із акредитуючою державою; надсилання й одержання офіційних паперів за допомогою дипломатичної пошти та дипкур'єрів.

Сукупність дипломатичних представників у країні перебування носить назву дипломатичного корпусу. Розрізняють дипломатичний корпус у вузькому і широкому значенні. У вузькому – це тільки глави представництв. У широкому – всі дипломатичні співробітники, а також члени їхніх сімей: дружини, незаміжні дочки і неповнолітні сини. Належність до дипломатичного корпусу відомство закордонних справ країни перебування засвідчує дипломатичною картою.

Перш ніж призначити главу представництва, слід запитати агреман – згоду уряду приймаючої держави на призначення даної особи. Запит необхідний, щоб не допустити помилки в призначенні особи, яка нелояльна або недружня, а тому небажана у країні перебування. Агреман запитується в письмовій або усній формі, але в умовах суворої таємниці. Довга відсутність відповіді свідчить, що в агремані відмовлено. Держава, що акредитує, не має права вимагати мотивів відмови.

На інших співробітників дипломатичного представництва отримання агремана не потрібне. Видача в'їзної візи для них є згодою їхнього прийняття. Однак для військових, морських або авіаційних аташе держава перебування може просити заздалегідь повідомляти їхні імена для схвалення.

Після отримання агремана й офіційного призначення в дану країну дипломатичного представника як глави представництва йому вручається вірча грамота і відзивна грамота його попередника. Вірча грамота – це документ, який засвідчує загальні повноваження глави представництва. Назва походить від слова «вірити», оскільки основний зміст грамоти – прохання до глави приймаючої держави «вірити всьому тому, що буде говорити» глава дипломатичного представництва. Відзивна грамота – документ, що офіційно підтверджує закінчення місії попередника. Вона вручається главі держави ново призначеним представником разом з вірчою грамотою. Про вручення вірчих грамот глава представництва сповіщає глав всіх дипломатичних представництв у даній країні.

Місія дипломатичного представництва припиняється:

1. з відкликанням дипломатичного представника акредитуючою державою. Звичайно це пов'язано з кадровою політикою держави.

2. у зв'язку зі смертю глави представництва. У цьому разі пост глави місії заміщується старшим за рангом співробітником представництва, а якщо такого немає, посада залишається вакантною до нового призначення.

3. за повідомленням держави перебування, що вона відмовляється визнавати дипломатичного агента співробітником представництва. Держава перебування може у будь-який момент без пояснювання причин повідомити державу, котра акредитує, що глава представництва або будь-який інший його співробітник оголошуються *persona non grata*. У цьому разі держава, що акредитує, зобов'язана відкликати цю особу або припинити її функції у представництві. Звичайно проголошення *persona non grata* є результатом «дій, несумісних зі статусом дипломатичного представника», таких, як втручання у внутрішні справи держави, висловлювання, в яких убачається неповага до держави перебування або її офіційних осіб, збір інформації недозволеними засобами тощо.

4. з розривом дипломатичних відносин, остаточним відкликанням дипломатичного представництва. У разі розриву дипломатичних відносин держава перебування має поважати і охороняти приміщення дипломатичного представництва разом з його майном і архівами, а якщо це пов'язано з озброєним конфліктом, – сприяти дипломатичному персоналу і членам сімей для якнайшвидшого їхнього виїзду, в тому числі з наданням перевізних засобів.

5. у разі нелегітимної зміни політичного режиму або державного ладу в країні перебування місія дипломатичного представництва припиняється, якщо держава, що акредитує, вважає зміни, котрі трапились, недопустимими. Якщо це трапляється у державі, що акредитує, нова влада має підтвердити визнання повноважень глави місії.

6. у разі припинення існування держави, що акредитує.

4. Для того щоб дипломатичне представництво могло здійснювати свої функції, воно та його персонал відповідно до міжнародного права наділяються спеціальним правовим статусом. Такі спеціальні права та переваги називають привілеями й імунітетами.

а) Привілеї й імунітети дипломатичних представництв.

Недоторканність приміщень і території дипломатичного представництва. Приміщеннями дипломатичного представництва відповідно до міжнародного права вважаються будинки, споруди, що зайняті представництвом і його службами, а також земельна ділянка, на якій вони розташовані. Ці приміщення та предмети їхньої обстановки, так і майно, що знаходиться у приміщеннях, а також засоби пересування представництва «користуються імунітетом від обшуку, ревізії, арешту та виконавчих дій». Приміщення представництва залишаються недоторканими навіть у випадках пожежі на їхній території чи стихійного лиха.

Дипломатичне представництво не повинно використовувати свої приміщення не за своїми функціями (насильницьке утримання в них людей, ведення підривної агітації проти іноземної держави, переховування у приміщеннях представництва осіб, обвинувачуваних у здійсненні злочину).

На державі перебування лежить спеціальний обов'язок «вживати всі належні заходи для захисту приміщень представництва від усілякого вторгнення

чи нанесення збитку та для запобігання всякого порушення спокою представництва чи образи його достоїнства». Це надає державі право вживати спеціальні законодавчі заходи в районах розташування дипломатичних представництв (наприклад, обмеження на проведення мітингів чи демонстрацій, заборонену чинити образливі дії щодо дипломатичних представництв). На країну перебування покладене також забезпечення зовнішньої охорони території дипломатичного представництва. Забезпечення безпеки на території й у приміщеннях представництва є завданням його персоналу.

Недоторканність архівів і документів. Архіви і документи представництва є недоторканими в будь-який час незалежно від їхнього місцезнаходження чи будь-яких інших обставин (наприклад, війни). До архівів і документів відноситься вся офіційна документація дипломатичного представництва, а також вхідна та вихідна офіційна кореспонденція, яка не підлягає ані розкриттю, ані затримці.

Свобода офіційних зносин дипломатичного представництва розуміється досить широко: «При зносінах з урядом і іншими представництвами та консульствами акредитованої держави, де б вони не знаходилися, представництво може користуватися всіма придатними засобами, включаючи дипломатичних кур'єрів і закодовані та зашифровані депеші». Установка й експлуатація радіопередавачів здійснюється за згодою держави перебування.

Звільнення від податків і зборів (фіскальні привілеї). Акредитуюча держава та глава представництва звільняються від усіх державних, районних і муніципальних податків, зборів і мит... окрім податків, зборів і мит, що представляють собою плату за окремі види послуг (такі як газ, водопровід, каналізація, парове опалення, електроенергія тощо).

Існуюча в різних державах практика в цій сфері може мати досить істотні розбіжності. Тому застосовується принцип взаємності при встановленні обсягу фіскальних привілеїв при обміні дипломатичними представництвами.

Держава перебування відповідно до прийнятих нею законів та правилами дозволяє ввозити та звільняє від усіх мит, податків і зборів, за винятком складських зборів, зборів за перевезення та подібного роду послуг: предмети, призначені для офіційного використання представництва. Як видно, митні привілеї не мають у міжнародному праві абсолютного характеру. їхній обсяг установлюється законодавством кожної держави, тому найчастіше може бути визначений на умовах взаємності.

Право користатися прапором і гербом акредитуючої держави на приміщеннях представництва, а також на засобах пересування належить Представництву та його голові. Періодичність користування прапором і емблемою (гербом) своєї держави представництво визначає самостійно.

б) Особисті дипломатичні привілеї й імунітети

Користуються особистими дипломатичними привілеями й імунітетами, дипломатичні агенти та члени родини дипломатичного агента, якщо вони проживають разом із ним і не є громадянами держави перебування.

Члени адміністративно-технічного персоналу дипломатичного представництва та члени їхніх родин, що живуть разом із ними, якщо вони не є

громадянами держави перебування чи не проживають у ній постійно, мають особисту недоторканність, недоторканність житла, імунітети від кримінальної юрисдикції, фіскальні привілеї й імунітети, імунітети від повинностей, деякі митні привілеї. Імунітет від цивільної й адміністративної юрисдикції поширюється на цих осіб під час виконання службових обов'язків.

Члени обслуговуючого персоналу, що користуються імунітетом у відношенні дій, вчинених ними під час виконання службових обов'язків. Ці особи звільняються від податків, мита та зборів з одержуваного ними заробітку.

Домашні працівники дипломатичного й адміністративно-технічного персоналу представництва, якщо вони не є громадянами держави перебування чи не проживають у ній постійно, звільняються від податків, мита та зборів з одержуваного ними заробітку.

Особиста недоторканність є найважливішим дипломатичним імунітетом. Особа дипломатичного агента недоторканна. Він не підлягає арешту або затриманню у жодній формі. У той же час це не означає, що влада країни перебування безсила проти дипломатичного агента у разі порушення ним законів. Наявність особистої недоторканності не виключає щодо дипломатичного агента ані заходів самооборони, ані заходів попередження, за виняткових обставин, здійснення ним злочинів чи проступків.

Особисті юрисдикційні імунітети – імунітет від кримінальної, адміністративної та цивільної юрисдикції. Це не слід розуміти як те, що дипломатичний агент перестає взагалі бути суб'єктом юридичної відповідальності. По-перше, «імунітет дипломатичного агента від юрисдикції держави перебування не звільняє його від юрисдикції акредитуючої держави». Тому акредитуюча держава вправі притягувати своїх громадян до юридичної відповідальності, а приймаюча держава вправі вимагати цього. По-друге, за згодою акредитуючої держави особу може бути позбавлено юрисдикційного імунітету. Однак влада країни перебування не вправі самотійно позбавити її такого імунітету. Саме в цьому сенсі юрисдикційні імунітети є абсолютними.

Дипломатичний агент користується абсолютним імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування. Це право дипломатичного агента взагалі не брати участь у кримінально-процесуальних діях у будь-якій якості. Проте, за згодою дипломатичного агента, він може бути допитаний як свідок.

Дипломатичний агент користується імунітетом від цивільної юрисдикції держави перебування, який не є абсолютним. Дипломатичний агент не має імунітетів у випадках: а) речових позовів, що відносяться до приватного нерухомого майна, яке знаходиться на території держави перебування; б) позовів, що стосуються спадкоємства, відносно яких дипломатичний агент виступає як приватна особа; в) позовів, що відносяться до будь-якої професійної чи комерційної діяльності, яка здійснюється дипломатичним агентом у країні перебування за межами своїх офіційних функцій.

Недоторканність приватної резиденції, транспорту. Приватна резиденція дипломатичного агента користується тією самою недоторканністю чи захистом, що і приміщення представництва. Термін «приватна резиденція» означає як місце постійного проживання дипломатичного агента, так і його тимчасову

резиденцію (готельний номер, туристичний намет, трейлер і ін.) Недоторканністю користуються і засоби пересування (автомобіль, яхта й ін.).

Особисті фіскальні привілеї й імунітети. Дипломатичний агент звільняється від усіх податків, зборів і мит, особистих і майнових, державних, районних і муніципальних, за винятком: а) непрямих податків, які зазвичай включаються в ціну товарів чи послуг; б) зборів і податків на приватне нерухоме майно, що знаходиться на території країни перебування, якщо він не володіє ним від імені акредитуючої держави для цілей представництва; в) податків на спадщину та мит на спадкоємство, що стягуються державою перебування і т. д.».

Особисті митні привілеї. Держава перебування відповідно до прийнятих нею законів та правил дозволяє ввозити та звільняє від усіх мит, податків і зборів, за виключенням складських зборів, зборів за перевезення та подібних послуг предмети, призначені для особистого використання дипломатичного агента та членів його родини, що живуть із ним, включаючи предмети, призначені для облаштування. Особистий багаж дипломатичного агента звільнюється від огляду, якщо відсутні достатні підстави думати, що він містить предмети, на які не поширюються зазначені виключення, або предмети, ввіз чи вивіз яких заборонено законом чи регулюється карантинними правилами держави перебування. Такий огляд має відбуватися лише у присутності дипломатичного агента або його уповноваженого представника.

5. Консульство (від лат. *consulo* – раджусь, вживаю заходів, піклуюся, допомагаю) – це установа, яка входить до системи органів зовнішніх зносин держави і представляє її на визначеній угодою території держави перебування, здійснюючи на ній захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб.

Консульські відносини встановлюються за взаємною згодою сторін. Встановлення дипломатичних відносин означає згоду на встановлення консульських відносин, але відкриття консульської установи на території даної держави можливе після отримання згоди цієї держави.

Консульська установа може розповсюджувати свою діяльність на територію всієї країни або її частину, яка у такому разі називається консульським округом. У країні може бути один або декілька консульських округів, що залежить від розмірів території держави та інтенсивності зв'язків даної місцевості з державою, що засновує консульство. Місцезнаходження консульської установи, її клас і межі консульського округу визначаються державою, що представляється, за схваленням країни перебування. Консульські функції можуть виконувати відділи дипломатичних представництв. В Україні ці відділи очолюються завідувачами консульським відділом, які називаються генеральними консулами або консулами.

Глави консульських установ поділяються на чотири класи: генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти. Відповідно засновуються генеральні консульства, консульства, віце-консульства і консульські агентства.

Призначення глави консульської установи державою, що представляється, можливе за умови згоди країни перебування. Для цього посадовій особі, яка призначається, видається консульський патент (або подібний до нього акт), що містить відомості про особу, яка призначається, котрий засвідчує її посаду, категорію або клас, до якого вона належить, і деякі інші відомості про неї. Дозвіл на виконання консульської посади, котрий дає приймаюча держава, йменується консульською екзекватурою. Лише після її отримання призначена особа може приступити до виконання своїх функцій. Відмова в екзекватурі може не пояснюватися. Приймаюча держава має негайно повідомляти владу округу про допущення глави консульської установи до виконання своїх функцій. Інші співробітники консульської установи призначаються за міркуваннями держави, що представляється, влада якої сповіщає приймаючій державі прізвище та ім'я призначеного і його клас. Разом з тим ще до прибуття співробітник консульської установи може бути проголошений недопустимим, у зв'язку з чим держава, що представляється, повинна анулювати його призначення.

Як згадувалось, дипломатичне представництво є політичним представництвом. Консульське не є таким. У тих країнах, де відсутні дипломатичні представництва, консульській установі може бути надано право здійснення дипломатичних функцій.

Як і дипломатичний представник, консульська посадова особа може бути проголошена *persona non grata*.

Консульські функції визначені Віденською конвенцією 1963р.

Перша категорія консульських функцій аналогічна основним функціям дипломатичних представництв. Це захист у державі перебування інтересів держави, яку ця консульська установа представляє, та її громадян (юридичних осіб); сприяння розвитку дружніх, торговельних, економічних, культурних і наукових зв'язків між державами; з'ясування усіма законними шляхами умов і подій у торговельному, економічному, культурному і науковому житті держави перебування та інформування про них уряду своєї держави.

Друга категорія консульських функцій охоплює власне консульські питання повсякденної діяльності консульських установ:

- видача паспортів і проїзних документів громадянам держави, яку дана консульська установа представляє, і віз особам, що бажають відвідати її;
- надання допомоги і сприяння громадянам (юридичним особам) держави, яку представляє консульська установа;
- виконання обов'язків нотаріуса, реєстратора актів громадянського стану та інших подібних обов'язків;
- представництво або забезпечення належного представництва громадян держави, яку представляє консульська установа в судових або інших установах держави перебування;
- здійснення прав нагляду й інспекції суден, що належать державі, яку представляє консульська установа, а також виконання інших функцій, покладених на консульську устанovu.

Згідно з нормами, що регламентують переваги, привілеї та імунітети консульських установ, держава перебування зобов'язана надати всі можливості для виконання функцій консульською установою.

Держава, яку представляє консульська установа, має право користуватися своїм державним прапором і гербом у державі перебування з урахуванням законів, правил і звичаїв останньої.

Консульські приміщення недоторканні, тобто влада держави перебування не може без згоди консульської установи потрапляти у її робочі приміщення. Більше того, на таку державу покладено спеціальний обов'язок вживати всіх належних заходів для захисту консульських приміщень від будь-яких вторгнень або заподіяння шкоди. Предмети обстановки і майно консульських установ, а також засоби пересування користуються імунітетом від будь-яких видів реквізиції.

Консульські приміщення і резиденції звільняються від усіх державних, районних і муніципальних податків, зборів і мита. А консульські архіви і документи недоторканні у будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження.

Держава перебування повинна також забезпечити всім працівникам консульської установи свободу пересування і подорожей по її території. При цьому враховуються правила в'їзду в зони держави перебування з огляду на мотиви державної безпеки. З метою полегшення виконання консульських функцій держава перебування повинна дозволяти їй охороняти свободу зносин консульської установи для всіх офіційних цілей. Компетентна влада держави перебування зобов'язана невідкладно повідомити консульську установу про смерть громадянина держави, яку представляє консульська установа, про призначення опікуна або попечителя неповнолітнього чи недієздатного громадянина держави, яку представляє консульська установа, а також про аварії суден і літаків.

Для виконання своїх функцій консульські посадові особи можуть звертатися до компетентних місцевих органів свого консульського округу, а в деяких випадках – до компетентних центральних органів держави перебування. Хоч, як правило, зносини з центральними органами здійснюються через своє посольство. За вчинення консульських актів на територію держави перебування консульська установа може встановлювати збори і мито, що передбачаються національними законами і правилами. Такі збори і мито звільняються у державі перебування від усіх податків.

Переваги, привілеї та імунітети консульських працівників покладають обов'язок на державу перебування ставитися до консульських посадових осіб із належною повагою і вживати всіх належних заходів для запобігання будь-яким посяганням на їх особу, свободу або гідність. Консульські посадові особи не підлягають ні арешту, ні попередньому ув'язненню (це може відбутися тільки на підставі постанови компетентної судової влади у разі вчинення тяжких злочинів).

Консульські посадові особи і службовці переважно мають імунітет від юрисдикції судових та адміністративних органів держави перебування стосовно дій, пов'язаних із виконанням службових функцій. Винятком є обставини, пов'язані з цивільним позовом (договірні відносини, дорожньо-транспортні пригоди і т. д.). Консульські посадові особи і консульські службовці, а також

члени їхніх сімей звільняються від усіх податків, зборів і мита, приватних і майнових, державних, районних і муніципальних, за винятком деяких видів, спеціально обумовлених конвенцією (ст. 49).

Водночас конвенція зобов'язує всіх осіб, що користуються привілеями та імунітетами, шанувати закони і правила держави перебування. Зокрема, працівники консульської установи можуть бути викликані як свідки у судових або адміністративних справах і не можуть відмовлятися давати показання (за винятком питань, пов'язаних із виконанням ними своїх функцій).

5. Кожний член міжнародної організації має право засновувати при ній постійні представництва або постійні місії наглядців для виконання таких функцій: забезпечення представництва держави, що посилає; підтримання зв'язку між державою, що посилає, і міжнародною організацією; забезпечення участі держави, що посилає, в діяльності організації і захисту її інтересів тощо. Призначення членів представництва і його глави не потребують згоди або дозволу організації. Держава, що посилає, лише повідомляє організацію про призначення, посаду і звання глави або членів представництва, про прибуття й остаточне відбуття членів представництва, місцезнаходження приміщення представництва.

Для безперешкодного виконання своїх функцій персонал представництв при міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях наділяються привілеями та імунітетами. Привілеї слід розглядати як сукупність особливих прав, які мають дипломатичні й консульські представники, але не мають громадяни країни перебування; імунітети – сукупність обов'язків, від яких звільняються дипломатичні й консульські представники, але не звільняються власні громадяни.

Якщо представництва при міжнародних організаціях очолюються главою держави, главою уряду або міністром закордонних справ держави, що посилає, такі особи користуються не тільки всіма привілеями та імунітетами, які надаються дипломатичному персоналу, але й «перевагами, привілеями та імунітетами, які визнаються міжнародним правом за главами держав» або іншими переліченими посадовими особами.

Специфіка надання привілеїв й імунітетів органам зовнішніх зносин за участю міжнародних організацій і їхнього персоналу полягає у тристоронньому виникаючих відносин. Привілеї й імунітети надаються не міжнародного організації, що посилає, а державою, на території якої розташовані її органи. Тому крім загальних договорів про привілеї й імунітети представництв, що укладаються державами з організацією, остання укладає ще і спеціальну угоду із приймаючою державою. Саме вона є визначальною в разі виникнення спорів про обсяг і зміст привілеїв й імунітетів.

Представництва держав при міжнародних організаціях користуються зазвичай недоторканністю приміщень, це абсолютний імунітет приміщень постійного представництва, але не службових приміщень делегації в органах організації та на конференціях. Абсолютно недоторканими є архіви та документи представництва. Вони не підлягають ані розкриттю, ані затримці. Представництво держави при міжнародній організації має також фіскальні

привілеї, митні імунітети. їм належить право користування прапором і емблемою своєї держави. Для здійснення своїх функцій представництво має свободу зносин зі своєю державою та свободу пересування співробітників представництва на території країни перебування. Представництва міжнародних організацій і їхні головні органи зазвичай також користуються на території держав-членів привілеями й імунітетами, наданими дипломатичним місіям.

До особистих привілеїв і імунітетів членів представництв при міжнародних організаціях належить насамперед особиста недоторканність у тому самому обсязі, що і для дипломатичних агентів. Абсолютну недоторканність зазвичай мають також особиста резиденція члена представництва, офіційні документи та кореспонденція. Юрисдикційний імунітет члена представництва при міжнародній організації відрізняється від статусу дипломатичного агента, особливо щодо імунітету від кримінальної юрисдикції, що поширюється лише на дії, вчинені при виконанні офіційних функцій. Аналогічно надаються особисті юрисдикційні імунітети вищим представникам держав-членів у головних органах організацій. У той же час вищим посадовим особам міжнародних організацій можуть бути надані привілеї й імунітети дипломатичних агентів. Посадові особи мають більш скромні юрисдикційні імунітети. Обсяг фіскальних привілеїв і митних імунітетів, а також право голови представництва користуватися прапором і емблемою організації загалом відповідають тому, що надано відповідно до міжнародного права дипломатичним агентам.

Слід мати на увазі, що статус представництв держав при міжнародних організаціях і статус посадових осіб організацій у державах-членах урегульований численними міжнародними договорами держав з міжнародними організаціями. Тому для встановлення точного обсягу привілеїв й імунітетів у зовнішніх зносинах за участю міжнародних міжурядових організацій слід звертатися до конкретних міжнародних договорів.

ТЕМА 9 ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

- 1. Поняття та види міжнародних організацій.*
- 2. Правосуб'єктність міжнародних організацій.*
- 3. Організація Об'єднаних Націй. Спеціалізовані установи ООН.*
- 4. Регіональні міжнародні організації.*

1. Міжнародна організація – це об'єднання держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідну для цього систему органів, права й обов'язки, похідні від прав і обов'язків держав, і автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів.

У юридичній літературі й офіційних міжнародних документах поняття «міжнародна організація» традиційно використовується і щодо міжнародних міжурядових (міждержавних) організацій (ММУО), і щодо міжнародних неурядових організацій (МНУО), хоча вони відрізняються за багатьма критеріями, в першу чергу за природою та правовим статусом.

Міжнародна (міждержавна) організація – це об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору для виконання певних цілей, що має систему постійно діючих органів, які володіють міжнародною правосуб'єктністю, й засноване відповідно до міжнародного права.

Міжнародні організації поділяються на:

1. Універсальні (всесвітні) ММУО (ООН, Ліга Націй).

2. Спеціалізовані установи ООН. До них належать: Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ), Всесвітній поштовий союз (ВПС), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та ін.

3. Регіональні ММУО, серед яких:

Регіональні економічні ММУО: Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС, 1947 р.), Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Європейське економічне співтовариство («Спільний ринок»), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) та ін.;

Регіональні військово-політичні ММУО: Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Союз Таїланду, Філіппін і Пакистану (СЕАТО) та ін.;

Регіональні економічно-політичні ММУО: Організація американських держав (ОАД), Ліга арабських держав (ЛАД), Організація африканської єдності (ОАЄ), Організація центральноамериканських держав (ОЦАД), Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР).

За характером повноважень:

– міждержавні організації, основне завдання яких полягає у забезпеченні співробітництва держав-членів;

– організації наднаціонального характеру, органи яких одержують від держав-членів деякі суверенні повноваження. Зокрема, з визначених питань вони можуть приймати рішення, що прямо зобов'язують фізичних і юридичних осіб держав-членів (Європейський Союз, деякі спеціалізовані установи ООН (МСЕ, МОЦА), рішення яких, по суті, є обов'язковими для держав-членів. В іншому випадку втрачається сенс діяльності цих організацій.

2. Міжнародні міжурядові організації належать до категорії похідних (вторинних) суб'єктів міжнародного права. Вони володіють похідною та функціональною правосуб'єктністю і мають такі невід'ємні ознаки:

1. Міжнародна міжурядова організація (ММУО) створюється державами (первинними суб'єктами міжнародного права), які фіксують свій намір в установчому акті – статуті, що є спеціальним різновидом міжнародного договору.

2. ММУО існує і діє в межах прийнятого установчого акта, який визначає її статус і повноваження, що надають їй правоздатності, правам та обов'язкам функціонального характеру.

3. ММУО є постійно діючим об'єднанням з такими невід'ємними рисами, як стабільність структури, наявність системи постійних органів тощо.

4. ММУО створюється виходячи з принципу суверенної рівності держав – членів організації. Членство в ММУО підкоряється певним внутрішнім

правилам організації, що характеризують участь держав-членів у діяльності її органів, и також представництво держав при організації.

5. У результаті практичної діяльності ММУО держави – члени організації зобов'язані неухильно виконувати резолюції її органів. Це відбувається відповідно у межах компетенції цих органів і з урахуванням установленної юридичної чинності таких резолюцій.

6. ММУО як юридична особа має сукупність прав, що фіксуються в її установчому акті або спеціальній конвенції. Реалізація цих прав відбувається на основі національного законодавства держави, на території якої ММУО виконує свої функції (наприклад, вступає в цивільно-правові угоди, купує, володіє і розпоряджається майном, порушує справи в суді та арбітражі, виступає стороною в судовому процесі тощо).

7. ММУО має привілеї та імунітети, що забезпечують її ефективну повсякденну діяльність, а також визнаються як у місцезнаходженні штаб-квартири організації, так і в будь-якій іншій державі при виконанні статутних завдань організації.

Правосуб'єктність міжнародних організацій: укладати договори з державами й іншими міжнародними організаціями; нести міжнародно-правову відповідальність за свої дії; звертатися до держав та інших міжнародних організацій із вимогою про відшкодування шкоди, заподіяної міжнародним правопорушенням; обмінюватися офіційними представництвами з державами й іншими міжнародними організаціями; наділяти своїх посадових осіб привілеями й імунітетами тощо.

3. Організація об'єднаних націй (ООН) - це універсальна міжнародна організація, створена для підтримання міжнародного миру, загальної безпеки та для сприяння розвитку всебічного співробітництва між державами. Статут ООН був підписаний 26 червня 1945 р. на Конференції в Сан-Франциско та набув чинності 24 жовтня 1945 р.

Цілі ООН викладені у ст. 1 Статуту: 1) підтримувати міжнародний мир і безпеку та з цією метою вживати ефективні колективні заходи для запобігання або усунення загрози миру, а також придушення актів агресії чи інших порушень миру, здійснювати мирними засобами, у згоді з принципами справедливості й міжнародного права, владнання або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть привести до порушення миру; 2) розвивати дружні стосунки між націями на основі поваги принципу рівноправності й самовизначення народів, а також вживати інші відповідні заходи для зміцнення загального миру; 3) здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та в заохоченні й розвитку поваги до прав людини й основних свобод, незважаючи на раси, статі, мови і релігії; 4) бути центром для узгодження націй у досягненні цих загальних цілей.

Згідно зі ст. 2 Статуту для досягнення зазначених цілей Організація та її члени діють відповідно до таких принципів: 1) суверенна рівність усіх членів Організації; 2) сумлінне виконання узятих на себе зобов'язань; 3) вирішення міжнародних спорів мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку; 4) утримання в міжнародних відносинах від погрози

силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, не сумісним з цілями ООН; 5) надання ООН її членами всілякої допомоги в усіх діях, що здійснюються нею відповідно до Статуту; 6) забезпечення того, щоб держави, що не є членами ООН, діяли відповідно до принципів Статуту; 7) невтручання ООН у справи, що входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави.

Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОР), Рада з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат. На сьогодні членами ООН є 191 держава.

Генеральна Асамблея ООН складається з усіх членів Організації. Кожна держава представлена на її сесіях делегацією та має один голос.

Компетенції Генеральної Асамблеї підлягають будь-які питання або справи в межах Статуту (ст. 10). Вона може розглядати загальні принципи співробітництва у справі підтримання міжнародного миру та безпеки, у тому числі питання роззброєння, обговорювати питання співробітництва в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах, питання сприяння здійсненню прав людини й основних свобод, питання прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права, давати рекомендації членам Організації та (або) Раді Безпеки з будь-яких таких питань або справ.

Будь-яке питання, з якого необхідно здійснити дію, передається Асамблеєю Раді Безпеки до або після обговорення. При цьому, коли Рада Безпеки виконує покладені на неї Статутом функції стосовно будь-якої суперечки або ситуації, Генеральна Асамблея не може робити якісь коментарі, що стосуються цієї суперечки або ситуації, якщо про це не попросить Рада Безпеки.

Рада Безпеки ООН є постійно діючим органом і складається з 5 постійних (Росія, США, Великобританія, Франція та Китай) і 10 непостійних держав-членів. Непостійні члени обираються Генеральною Асамблеєю на дворічний термін із врахуванням ступеню участі членів Організації в підтримці міжнародного миру та безпеки, а також принципу справедливого географічного розподілу (від Африки й Азії - 5 членів, від Східної Європи - 1, від Латинської Америки - 2, від Західної Європи й інших держав (Канади, Австралії та Нової Зеландії) - 2). Кожний член Ради має один голос.

Відповідно до ст. 24 (п. 1) Статуту для забезпечення швидких і ефективних дій ООН її члени покладають на Раду Безпеки головну відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки та погоджуються в тому, що при виконанні обов'язків, які випливають із цієї відповідальності, Рада Безпеки діє від їхнього імені. Рада Безпеки уповноважується розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, що може привести до міжнародних непорозумінь або викликати спір, для визначення того, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки. Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акта агресії та дає рекомендації або вирішує, які заходи слід вжити для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки.

Згідно зі ст. 62 Статуту ООН Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОР) уповноважена «здійснювати дослідження та складати доповіді з міжнародних питань в області економіки, соціуму, культури, освіти, охорони здоров'я та

подібних питань або спонукати до цього інших, а також давати з будь-якого з цих питань рекомендації Генеральній Асамблеї, членам Організації та зацікавленим спеціалізованим установам». До її складу входять 54 держави, що обираються Генеральною Асамблеєю ООН на три роки та щороку оновлюються на одну третину. Штаб-квартира знаходиться в Нью-Йорку (США).

Вищим органом ЕКОСОР є організаційна сесія, що приймає рішення простою більшістю голосів. При ЕКОСОР діють п'ять регіональних економічних комісій ООН: Економічна і Соціальна комісія ООН для Азії та Тихого океану, Економічна комісія ООН для Європи, Економічна комісія ООН для Африки, Економічна комісія ООН для Західної Азії, Економічна комісія ООН для Латинської Америки та Карибського басейну.

Міжнародний Суд ООН – головний судовий орган ООН, що діє відповідно до глави 14 Статуту ООН і Статуту Міжнародного Суду. Усі члени Організації *ipso facto* є учасниками цього Статуту. Учасниками Статуту Міжнародного Суду можуть бути і держави – не члени ООН на умовах, визначених Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. Основна функція Суду – вирішення спорів між державами. Суд складається з 15 суддів, яких обирають на 9 років із числа осіб із високими моральними якостями, що задовольняють вимогам, запропонованим для призначення на вищі судові посади, або є юристами з визнаним авторитетом в області міжнародного права.

Секретаріат і Генеральний Секретар ООН. Головне завдання Секретаріату полягає в забезпеченні нормального функціонування всього механізму Організації. Секретаріат складається з Генерального Секретаря та персоналу, що може знадобитися для Організації (ст. 97 Статуту). Співробітники Секретаріату визнаються міжнародними посадовими особами.

Відповідно до Статуту Генеральний Секретар є «головною адміністративною посадовою особою Організації». Генерального Секретаря обирають на 5 років. Його повноваження є переважно виконавчо-розпорядницькими та пов'язані з реалізацією рішень Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки й інших органів ООН, а також з обслуговуванням їхньої діяльності. Йому надане право доводити до відома Ради Безпеки будь-які питання, що, на його думку, можуть загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки.

4. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) заснована не міжнародно-правовою, а політичною угодою. Майже через 20 років успішної роботи політичного форуму – Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) – рішенням будапештської наради 5-6 грудня 1994 р. вона була трансформована в організацію (ОБСЄ), що має на меті досягнення таких цілей: створення сфери загальної безпеки шляхом використання норм і стандартів; забезпечення реалізації усіх зобов'язань НБСЄ; залишатися консультативним форумом; сприяти розвитку превентивної дипломатії і заохочувати його; сприяти врегулюванню спорів і конфліктів; заохочувати миротворчі операції; здійснювати контроль за озброєннями і роззброєнням; сприяти забезпеченню прав людини; розвивати співробітництво в напрямі утвердження ринкової економіки.

Вищим органом ОБСЄ є Нарада глав держав і урядів країн-членів. Водночас функції центрального керівного органа ОБСЄ виконує Рада міністрів, що

фактично відповідальна за прийняття рішень. Вона представляє рівень міністрів закордонних справ держав - членів організації. Засідання Ради міністрів ОБСЄ проводяться по черзі в різних країнах. Підготовка засідань Ради міністрів, виконання прийнятих нею рішень, координація діяльності всіх допоміжних органів покладено на Керівну раду (вона замінила в існуючій структурі НБСЄ Комітет старших посадових осіб). Крім того, Керівна рада повинна обговорювати і формулювати керівні принципи політичного і загального бюджетного характеру, розглядати питання, пов'язані з виникненням критичних ситуацій у регіоні, а також адекватно задіяти механізм мирного врегулювання міжнародних спорів. Засідання Керівної ради на рівні представників міністерств закордонних справ країн-учасниць проводяться у Празі.

Основним органом для розгляду надзвичайних ситуацій, ведення політичних консультацій і прийняття поточних рішень є Постійна рада (у неї трансформувалася Постійний комітет, що функціонував у межах НБСЄ). До складу Постійної ради входять представники держав-учасниць, які працюють на постійній основі. Засідання ради проводяться у Відні.

Організаційно-технічне забезпечення роботи ОБСЄ здійснює Секретаріат, що відає документацією й архівом, публікує необхідні документи, обслуговує наради і засідання вищого і керівних органів ОБСЄ. Очолює його Генеральний секретар, що бере участь у координації всього механізму діяльності органів ОБСЄ.

У межах ОБСЄ діє також ряд інститутів, спрямованих на забезпечення додержання прав людини, проведення аналізу становища національних меншостей в окремих країнах і т. п.

Однією з нових структур, що виникли на пострадянському просторі, стала СНД. Її установчими документами є Угода про створення СНД від 8 грудня 1991 р., Протокол до Угоди та Алма-Атинська декларація від 21 грудня 1991 р. Статут СНД був прийнятий на засіданні Ради голів держав 22 січня 1993 р.

Метою СНД є: здійснення співпраці в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях; утворення загального економічного простору; забезпечення прав та основних свобод людини відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права та документів ОБСЄ; співробітництво між державами-членами в забезпеченні міжнародного миру та безпеки та здійсненні роззброєння; взаємна правова допомога та співробітництво в інших галузях правових відносин; мирне вирішення спорів та конфліктів між державами СНД (ст. 2 Статуту). Співдружність має діяти на підставі загальновизнаних принципів міжнародного права. При цьому СНД не укладає міжнародних угод від свого імені.

Структура СНД репрезентована достатньо складною системою органів. На сьогодні для досягнення мети та завдань Співдружності засновано близько 70 міждержавних, міжурядових і міжвідомчих органів.

Рада голів держав є відповідно до ст. 21 Статуту вищим органом Співдружності. Вона обговорює та вирішує принципові питання діяльності держав-членів у галузі їхніх спільних інтересів і збирається на засідання двічі на рік (можливі позачергові засідання). Рада голів урядів координує співробітництво виконавчої влади держав-членів і збирається на засідання чотири рази на рік.

Рішення обох органів приймаються за умови загальної згоди – консенсусу. Будь-яка держава може проголосити про свою незацікавленість у тому чи іншому питанні, що не буде розглядатися як перепона для прийняття рішення. Рада міністрів закордонних справ здійснює координацію зовнішньополітичної діяльності держав-членів, взаємодію дипломатичних служб, співробітництво з ООН, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями, розробляє пропозиції для Ради голів держав та Ради голів урядів і забезпечує реалізацію їхніх рішень. Рішення приймаються за загальної згоди. Рада міністрів оборони (РМО) відає питаннями військової політики, військової розбудови та безпеки, координує діяльність міністерств (комітетів) оборони держав-членів, надає пропозиції Раді Голів держав та Раді голів урядів щодо складу та призначення Об'єднаних Збройних Сил Співдружності, принципів їхньої підготовки та матеріально-технічного забезпечення, щодо ядерної політики тощо.

Координаційно-консультативний комітет є постійно діючим виконавчим органом Співдружності. На виконання рішень Ради голів держав та Ради голів урядів він виробляє пропозиції з питань співробітництва в межах СНД, організує наради представників та експертів для підготовки проектів документів, забезпечує проведення засідань Ради голів держав та Ради голів урядів сприяє діяльності інших органів.

Виконавчий секретаріат відає організаційно адміністративними питаннями діяльності СНД, його очолює Виконавчий секретар СНД.

Економічний суд – орган для розгляду суперечок за заявами держав – членів СНД та інститутів Співдружності, а також тлумачення питань юридичного характеру.

Комісія з прав людини є відповідно до ст.33 Статуту СНД консультативним органом, який спостерігає за виконанням зобов'язань щодо прав людини, що їх взяли на себе держави-члени в рамках Співдружності.

Робочою мовою Співдружності є російська мова (ст. 33 Статуту). Місцем перебування більшості постійно діючих органів СНД, у тому числі Координаційно-консультативного комітету, Виконавчого секретаріату, Економічного суду та Комісії з прав людини, є місто Мінськ.

Припускається вихід держави зі складу Співдружності за умов повідомлення про такий намір за 12 місяців до виходу.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович М. М. Міжнародне публічне право: [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / М. М. Антонович. – Київ: Вид. дім «КМ Академія», Алерта, 2003. – 308с.
2. Анцелевич Г. О. Міжнародне право: підручник / Г. О. Анцелевич, О. О. Покришук. – Київ : Алеута, 2003. – 410с.
3. Баймуратов М. О. Міжнародне право / М. О. Баймуратов. – Харків : Одиссей, 2001. – 672с.
4. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов. – Київ, Юрінком Інтер, 2000 – 640 с.
5. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право: практикум / А. І. Дмитрієв, А. С. Мацько, В. І. Муравйов. – Київ, Юрінком Інтер, 2001 – 352с.
6. Додонов В.Н. Международное право: словарь-справочник / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев. – Москва, ИНФРА-М, 1997 – 348с.
7. Жан Тускоз. Международное право / Тускоз Жан. – Київ: АртЕк, 1998. – 416 с.
8. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть: учебник / И. И. Лукашук. – Москва: Изд-во БЕК, 1998. – 410с.
9. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник / И. И. Лукашук. – Москва: Изд-во БЕК, 1998. – 384с.
10. Международное право: учебник / [под ред. Г. В. Игнатенко, О. И. Тиунова]. – Москва : Высш. шк., 1999. – 399с.
11. Международное право: учебник / [под ред. Ю. М. Колосова, В. И. Кузнецова]. – Москва : Международные отношения, 1999. – 608с.
12. Міжнародне право: навч. посібник / [за ред. М. В. Буроменського]. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 336с.
13. Міжнародне право в документах / [уклад.: М. В. Буроменський, Ю. В. Щокін, В. М. Стешенко, Р. Б. Хорольський; за заг. ред. М. В. Буроменського]. – Харків : Мачулін, 2006. – 406с.
14. Международное право в документах: учеб. пособие / [сост. Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. – 3-е изд., перераб. и доп.] – Москва, 2000 – 824с.
15. Практикум по международному праву / [отв. ред. Г. В. Игнатенко, С. Ю. Марочкин, О. И. Тиунов. – 3-е изд. перераб. и доп.] – Москва : Норма, 2007. – 352с.
16. Тимченко Л. Д. Международное право: учебник / Л. Д. Тимченко. – Харьков : Консум, Ун.-т внутр. дел, 1999. – 528с.
17. Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник / М. Ю. Черкес. – Київ: Знання, 2000. – 284с.

Навчальне видання

КИЛИМНИК Інна Ігорівна
ДОМБРОВСЬКА Алла Володимирівна

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
із навчальної дисципліни
«МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»

*(для студентів денної та заочної форм навчання
усіх спеціальностей університету)*

Відповідальний за випуск *І. І. Килимник*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *К. А. Алексанян*

План 2012, поз. 134Л

Підп. до друку 22.03.2016

Друк на різнографі

Зам. №

Формат 60х84/16

Ум. друк. арк. 6,5

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК 5328 від 11.04.2017р.